

UDK 911.3:312 (497,5)

Naseljenost i vrednovanje Kornatskih otoka od drevnih vremena do danas

(Nastavak)

Sven Kulušić*

U radu se analiziraju dva vremenska razdoblja razvoja naseljenosti i gospodarskog vrednovanja. Prvo, starije je rekonstrukcija zbivanja na bazi materijalnih ostataka u prostoru do prekida u 10. stoljeću i drugo, poslije toga, na temelju arhivskih i ostalih "pisanih" izvora uz opažanja na terenu. Pokušalo se pojasniti zašto, kako i kada su Kornati postali populacijski i gospodarski ovakvi kakve danas zatičemo.

Ključne riječi: Kornatski otoci, Dugi otok, Telaščica, Murter, stalna naseljenost, privremena naseljenost, povremena naseljenost, Iliri, Rim, Bizant, Venecija, gospodarske sfere, doseg, kolonat, pašnjaci, stočarstvo, ribolov, solarstvo, zemljoradnja, morski prolaz, plitko more, duboko more.

Settlement and Evaluation of the Kornati Islands since Antiquity to the Present Day (Continuation)

This work analyses two periods of settlement and economic evaluation development. The first, older one is a reconstruction of events on the basis of material remnants in the area till the break in the 10th century, and the seconde one, after the break, on the basis of archival and other "recorded" materials and fieldwork. We have tried to explain why, how and when the Kornati islands acquired their present day population and economic characteristics.

Key Words: Kornati Islands, Dugi otok, Telascica, Murter, permanent settlement, temporary settlement, occasional settlement, Ilirians, Rome, Byzantium, Venice, economic sphere, range, Kolonat (colonus), pastures, live stock raising, fishing, salt panning, agriculture, sea passage, shallow sea, deep sea.

VRIJEME POVREMENE I PRIVREMENE NASELJENOSTI

Od prekida stalne naseljenosti do pojave stanovnika otoka Murtera na tlu Kornatskih otoka u 17. stoljeću

Prema izvorima informacija i prijelomnim gospodarskim zbivanjima na tlu i moru Kornata ovo razdoblje možemo podijeliti u dva osnovna dijela, koja se prema načinu gospodarskog iskorištavanja međusobno razlikuju. Prvo (na tlu Kornata) obilježava iznajmljivanje kornatskog kopna kao pašnjaka "latifundijskog" načina stočarenja, solarstvo, te kamenolomstvo i jedva spomena vrijedna zemljoradnja. Drugo (u akvato-

* Dr. sc. prof. geografije 74-87 Street Bklyn, New York, 11 209, USA

riju Kornatskih otoka) obilježava prelaz ribolova iz "plitkog mora" na ribolov sa upotrebom svijetla⁶⁵ u "duboko more". Time dolazi (1532.)⁶⁶ do promjena u načinu ribolova. Ribolov plave ribe u dubokom moru zahtijeva strateški povoljnije mjesto. Otok Jadra sa Panitulom svojim položajem u sredini akvatorija dubokog mora na dohvat najboljim ribarskim postama postaje novo (četvrto) središte ribolova preuzimajući funkciju duboko uvučenog (trećeg) ribarskog središta u Telašćici (Tilaga). Oba vremenska razdoblja karakterizira pojava stanovnika različitih specijalnosti (ribara, čobana, solara i kamenolomaca).

Prvi poredbeni kriterij određivanja vrijednosti Kornata u sastavu zadarskih otoka pronašli smo u Zadarskom katastru⁶⁷ iz 1421, kojim Venecija vrši prvu inventarizaciju svojih kupljenih posjeda.⁶⁸ Što se više Turci približuju Zadru otoci postaju sve vrijedniji, to zakupi postaju sve veći. Tako je zakup Kornata od 1,000 Libara od 1421 u iduće 34 godine porastao za 200 Libara (20%). On iznosi u slijedećih 10 godina za vrijeme (1455 - 1465) Donata Matafari⁶⁹ 1,200 L. godišnje⁷⁰.

Iz visine najma pojedinih otoka u Zadarskom katastru 1421, u trajanju od jedne godine i površina otoka izračunata je cijena (u Librama) najma po 1 km² otočne površine⁷¹. Tim kriterijem valorizacije otočić Tremul - Barolli⁷² (u sastavu Kornata) je na prvom mjestu, a otok Kornat na šestom. Očigledno da takve razlike u cjeni najma nisu posljedica vrijednosti zemljišta po jedinici površine, već skrivene vrijednosti kojima se investicija najma trebala višestruko isplatiti. Isplatiti se mogla samo uz prisutnost i pomoć ljudi. U čemu je vrijednost Tremula nadilazila sve ostale? Prema položaju otoka u odnosu na moredjelnicu, dvije antičke danas potopljene rive i imenima Tremul (od lat. tremulus - drhćući, tresući) i prema njegovom drugom imenu Trstikovac (gdje ima trstike tu ima i vode), horizontalnom uslojenošću vapnenaca, mnogobrojnim tragovima razbijanja kamena batom ili čekićem, te blizini Lavdare (lat. lapidaria - kame-

65 Filipi R. A. 1968.: Ribarsko naselje Piškera na otoku Jadri, Pomorski zbornik, knj. 6, Zadar

66 Spisi samostana Svetog Krševana u Zadru, svežanj 14, br. 156., PAZ u Zadru

67 Antoljak S. 1950.: Zadarski katastr 15. stoljeća, Radovi JAZU, knj. 42, Starine, Zagreb, str. 371 - 417., Koliko još "Bizant živi" u Zadru na pragu renesanse naslućuje se iz slijedećeg: "Gospodarska godina" zapravo ne završava u rujnu (na dan Sv. Mihovila) kad se plaća renta prema Zadarskom katastru 1421. (Antoljak S. 1950. Op. cit.) ona tada indirektno počinje, tj. u istom mjesecu kad počinje Bizantska Nova godina 1. rujna (Stilus Byzantinus, Stipišić J. 1991.: Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, str. 194, Zagreb). To je razlika u vremenu od mjesec dana ili otprilike razlika u vremenu vrijeme dozrijevanja grožđa koje u Grčkoj započinje mjesec dana ranije nego u okolici Zadra. Razlika kašnjenja pupanja za istu sortu loze između Splita i Gruža iznosi oko 22 dana (Bulić S. 1949.: Dalmatinska ampelografija, str. 27, Zagreb

68 Ladislav Napuljski 9. srpnja 1409. prodaje Veneciji za 100.000 dukata sva prava na Dalmaciju i gradove Zadar, Novigrad, Pag i Vranu. U idućih 19 godina (1420.) cijela istočna obala sa svim gradovima pripada Veneciji.

69 Libro di conti... Vidi opasku 96)

70 Zadarski katastr, Datla et incantus civitatis Jadre et eius districtus, L, III - 1,3, DAZ u Zadru

71 (Vidi Antoljak S.: Op. cit.) Zajednička površina iznajmljenih otoka (Borola - Tremula 25 L, Kornata - bez spomena Žuta 1,000 L, Silbe 700 L, Molata 1,000 L, Oliba 1,300 L, Sestrunj, Rivanj, Zverinac 70 L, Katina i Lavdara 110 L, Škarda i Premuda 350 L, i Škrda 30 L) iznosila je oko 138 km², a ukupna svota godišnjeg najma iznosila je 4,585 Libara. Prosječna visina najma po 1 km² iznosila je 33,2 L. Time su po kilometru površine najskuplje iznajmljeni otoci bili. 1. Tremuli 125 L, 2. Olib 49,8 L, 3. Silba 47,0 L, 4. Molat 43,9 L, 5. Katina i Lavdara 32,3 L, 6. Kornat 30,8 L, 7. Škarda i Premuda 25,9 L i 8. Sestrunj, Rivanj i Zverinac (naseljen u 18. st.) 3,1 L.

72 Antoljak S. 1950.: Op. cit. u opasci 141, str. 409. kaže "Možda danas Trimali (Trimoli) ispod Lavadre Male. Napomenimo da su na nekim kartama zamjenjeni nazivi između Tremula V. i Trstikovca.

nolom) izgleda da je njegova najveća vrijednost bio kamen koji se izvezio od antike⁷³, a po cijeni najma izgleda i u 15. stoljeću⁷⁴ Sličnu visinu najma Kornata, Katine i Lavdare treba tražiti u njihovim zajedničkim karakteristikama siromašnog vegetacijskog pokrivača (pašnjaka) i nenaseljenosti, za razliku od Oliba, Silbe i Molata gdje je prisutno stanovništvo moglo donositi korist od rada u drugim djelatnostima⁷⁵. Ipak, iako se Kornat ne spominje kao naseljen, na njemu osim neodređenog broja čobana⁷⁶ živi 2, svibnja 1367⁷⁷ u solanama Lavse i Šipnate između 4 i 6 solara sa obiteljima⁷⁸. Prema tome broj stalno naseljenih stanovnika (solara sa obiteljima) Kornata od kraja 13. stoljeća i do polovine 15 (1423)⁷⁹ ili kraja 16 stoljeća mogao se kretati (pretpostavljena četvero - peteročlana obitelj) između 20 i 30. Iz prvog popisa stanovnika po naseljima 106 godina

73 Znakovito je da se antički kamenolom Tremul (Lavdara, Iz, Sestrunj, Ravi nalaze sa kopnene strane Kornatsko - Dugotočkog zida. Njihov se kamen koristio "... u antičkom Zadru, posebno važni arhitektonski elementi kao što su baze od kamena, trupci kolona, arhitravi, frizovi, korniči, pa pojedini monumentalni spomenici i sl., izrađeni su od materijala koji se dobivao sa otoka" (Suić M.: Zadarski otoci u antici. Op. cit. str. 59, 60). Dokaz kopnene povezanosti Kornata - Katine i Dugog otoka u Antici je smještaj svih kamenoloma sa sjevero - istočne strane "moredjelnice", jer su Kornatski slojeviti vapnenci (različiti debljina i već "istesani na dva lica") bili daleko kvalitetniji od ostalih kamenoloma. Trebalo bi utvrditi kakva je jezična veza Lavsa ("keltsko - ilirski pridjev očuvan u latinskom izrazu lapides lausiae - škriļjevac", Skok P. 1950.: Op. cit. str. 128) sa postojećim dvjema "garmama" koje djeluju kao stari kamenolomi.

74 Tremul - otok koji podrhtava mogao se odnositi i na upotrebu baruta prilikom vadenja Kamena (Op. cit. studenog 1351 vatreno oružje pojavljuje se u Dubrovniku, Kojić B. i Barbačić R. 1962.: Ilustrirana povijest jadranskog pomorstva, str. 55. Zagreb). Vadenjem kamena rastresiti materijal mogao je spriječiti vertikalno otjecanje vode i na takvim mjestima u pauzama ili po prekidu rada kamenoloma, pa i danas raste trstika. Neobično bogat sloj vapnenca sa fosilima Hondrodonta joanis mogao je imati u određenom vremenu posebnu vrijednost. Ime Lavdara dolazi od lapidaria - kamenolom (Skok P. 1950. Op. cit. str. 128) koja je od Tremula udaljeno samo 2.200 m. Čekićem se "pipao" kamen da bi se zvukom saznalo dali je odvojen od matične stijene. Osim navedenog danas potopljene rive su osiguravale brod prilikom utovara, a učinjene su od kamenog nekorisnog kršja (prosječna veličina kamena u rivama kao i u svim ostalim potopljenim gradnjama Kornata) se kreće između 3 i 7 kg.). Međutim, pojavom turske opasnosti gradnjom i pojačavanjem starih utvrđenja potražnja za kamenom skupa sa cijenom naglo raste (Raukar T. 1977.: Op. cit. str. 77.). Danas izgleda neobična tvrđnja, ali Zadar kao i Šibenik (to znači i manja naselja okupljenog tipa) je osim romantičnih kuća bio pretežno građen od drva. (Fisković C. 1947.: Naši graditelji i kipari u XV. i XVI. stoljeću u Dubrovniku, Zagreb).

75 Da bi se ostvarila visina uloženog najma bez profita (1421) prema broju stanovnika (1527) svaka osoba morala je dati na Silbi 4,0 L, Oliba 2,9 L, Škarda sa Premudom 2,7 L, Molata 1,8 L. (ali prihod od ribarenja je delariran kao i u Salima posebno) i Sestrunj sa Rivnjem 0,5 L. Može se pretpostaviti da je u tom omjeru (1 : 8) bio ekonomski pritisak fiktivnih obaveza po stanovniku

76 Spominje se čoban sa Pašmana (Antoljak S.: Kornat, Radovi IJAZ u Zadru, knj. 1, str. 112)

77 Hilje E. 1996.: Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima, Kornati, priopćenja sa simpozija Prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati Šibenik 2. - 7. listopada 1995., Ekološke monografije 7, str. 497 - 500, Zagreb 1996.

78 Iz zrakoplovnih snimaka su dobivene površine proizvodnih ploha solana. Njihovom usporedbom sa usporedbom proizvodnje u Šibenskim solanama (Kolanović J. 1995.: Šibenik u kasnome srednjem vijeku, poglavje: Solarstvo str. 190 - 227, Zagreb) i Ninu prije modernizacije (dobrotom direktora solane Bakić J.) izračunate su površine "radilišta" koje su ustaljenim normativom zahtijevale određen broj solara. (Rad pripremljen za tisak, Kulušić S.: Koranti u vrijeme solana Lavse i Šipnate). 75. Solane Kornata mogle su raditi već u 12. stoljeću jer se spominje u Brbinju 1196. Smičiklas T.: Codex diplomaticus Op. cit, knj II str. 274.

79 Do koje mjere je utjecala politika soli Venecije na rad i proizvodnju soli u Kornatima teško je reći, ali zasigurno je nizom odredbi poslije 1414 do zabrane proizvodnje soli na cijeloj dalmatinskoj obali osim Paga i Šibenika (Kolanović J. 1995. Op. cit. str. 208, vidi opasku 113., Herkov Z. 1971.: Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, str. 182., Rijeka) imala negativne posljedice za solane Kornata

kasnije (1527)⁸⁰ i površinama otoka izračunata je prosječna gustoća naseljenosti⁸¹ po 1 km². Iz nje se vidi da je godišnji najam veći u neposrednoj blizini veće gustoće naseljenosti. Istočni dio Dugog otoka je po gustoći naseljenosti na drugom mjestu (1,113) 19,9 na km² poslije Molata sa dvostruko većim brojem stanovnika. Stoga nije slučajno da se u "Darovnici" (najstarijem spomenu našeg ribarstva oko 995) samostanu Sv. Krševana spominje ribolov u dva najgušće naseljena prostora (Istočni dio Dugog otoka - Telašćica i Molat). Takvo stanje zahtijeva pojašnjenje povezano sa razmještajem i karakterom naseljenosti na otocima u neposrednoj blizini Kornata kao i sa nekim vanjskim zadarskim otocima.

Ostaje otvoreno pitanje zašto nisu spomenuti daleko veći otoci od navedenih u Katastiku iz 1421., otok poput Žuta (14,8 km²) i otoka Sita (1,6 km²). Unatoč kroatizaciji otoka još u 11 stoljeću, Krešimir IV (1058. - 1074.) sa prijestolnicom u Biogradu ("preko puta Kornata") ne dira u Kornate kao municipalni posjed Zadra jer dariva (1069) samostalnu Sv. Krševana u Zadru udaljeni otok Maun (13,5 km²)⁸². Pritom posebno naglašava "naš vlastiti otok u našem dalmatinskom moru" premda su u neposrednoj blizini bili Žut i Sit, gotovo istih geografskih karakteristika⁸³ kao i Maun. Razlog se morao nalaziti u posebnom posjedovnom i gospodarskom statusu Žuta i Sita (kao i Kornata) u tom vremenu jer je malo vjerojatno da su bili⁸⁴ manje vrijednosti od Mauna.

Iz disproporcije broja navoda (1354 - 1494)⁸⁵ za Dugi otok pod imenom Isola magna, i imenima naselja pod kojim se naziva, kao otok, može se zaključiti da su imenovani (gospodarski važni) lokaliteti uključeni (u "isolu magnu") u prostoru Dugog

80 Filipi R. A. 1960.: Kretanje broja stanovnika zadarskih otoka, II, Ostali otoci, Radovi IJAZU u Zadru, sv. 6 7, Zadar

81 Gustoća naseljenosti 1527. ide ovim redom: 1. Molat (528) 23,1. 2. Olib (444) 17,0. 3. Dugi otok (cijeli) (1,862 16,3. 4. Premuda (110) 11,9. 5. Silba (175) 11,7. 6. Rivanj (40) 10,0. 7. Sestrunj (87) 6, 2. Tremuli, Kornat, Katina, Lavdara, Škrda i Zverinac su bez stanovništva. Međutim prosječnu gustoću naseljenosti istočnog Dugog otoka (do uvala Veliko Žalo sa naseljima Luka, Žman, Zaglav, Sali) iznosi (1,113) 19,9, a zapadnog Dugog otoka (sa naseljima Božava, Dragove, Brbinj, Savar) samo (756) 13,5. Time bi po gustoći naseljenosti istočni dio Dugog otoka bio odmah iza Molata.

82 Isto tako Krešimir potvrđuje (1059) darovštinu Žirja samostanu Sv. Ivana Evanđeliste u Biogradu (Ostojić I. 1964.: Op. cit. 254)

83 Suić M. 1974.: Op. cit. str. 63

84 Začuduje stoga jer već 1411 Civalelli C. prodaje 800 grla stoke sitnog zuba sa Žuta. Spisi zadarskih notara J. de Calcini (1439 - 1492.) PAZ u Zadru

85 Hilje E. 1994.: Prilog povjesnoj topografiji zadarskog otočja, Folia onomastica Croatica, 3, Zadar., (Napomena: Šeta što nisu svi dragocjeni navodi izneseni cjelovito za svaku pojedinu informaciju o svakom otoku. Time bi rezultati analize "spisa" bili obuhvatniji i potpuniji, a zaključci sadržajniji). U vremenu od 141. godinu (1354 - 1494) uočeno je sljedeće: 1. "Pravni lijek" za prostor Dugog otoka se tražio svakih 13 - 14 mjeseci i to najviše tijekom svibnja i lipnja (28 %), najugodnijem dobu godine i prosiuca (13 %) što spada po kalendaru poljodjelskih radova u vrijeme završetka "čupanja" maslina. 2. Jasno se razlikuju upotrebom toponomije 2. razdoblja a - U vremenu od 71 godine (1353 - 1424) od ukupno 59 navoda Dugi otok se izričito navodi kao otok Insula magna 47 (79,6 %) puta, a kao otok po imenu naselja 6 (20,4%) puta (po 1 put Cobilla rath, berbigni, Sacti Stefani i Dragove, a 2 puta Salis). b - U vremenu od 70 godina (1424 - 1494) od 59 navoda izričito kao otok Insula magna spominje samo 12 (20,3 %) puta, a pod imenima naselja 30 (50,9 %) Sali u raznim oblicima 16 puta, Dragobe i Božava po 3, a Sancti Stefani, Brbinj i Savar po 2 puta. Kao bilješke bez izričitog naziva kao otok spominje se 17 (28,8%). Takve ogromne razlike od ukupno 118 navoda (1353 - 1424) kad se izričito spominje Dugi otok kao Insula magna 77 % i kad se spominje kao otok po imenu naselja 23 % jasno govore o različitim oblicima naseljenosti, do Venecije i poslije dolaska Venecije. Na jednu bilješku od ukupno 59) do Venecije (1353 - 1424) kad se Dugi otok spominje kao Insula magna (47 puta) otpalo je 2,6 km² površine Dugog otoka, dok je na otok pod imenom naselja (6 puta) otpalo 20,6 km². Poslije dolaska Venecije (1424 - 1494) odnos je suprotan 10,3 km² kao Insula magna i 4,1 km² kao otok po imenu naselja. (Radi usporedbe u istom vremenu na jednu bilješku otoka Ugljana je 0,5 km², a Pašmana 0,6 km².)

otoka dovoljno rijetki, te radi disperznog karaktera naseljenosti druga bliža oznaka po naselju nije bila moguća. Do bitnih populacijskih i gospodarskih promjena u prostoru Kornata i Dugog otoka dolazi u vremenu slabljenja Bizanta, vladanja Hrvatske narodne dinastije morem i kopnenim zaledem, te prvih godina vladavine Venecije u 15. stoljeću. Izgleda da disperzna naseljenost oko najstarijih sakralnih objekata biva najvećim dijelom, uz priliv novog stanovništva zamjenjena koncentriranom naseljenošću na prelazu između 14. u 15. stoljeće. Tada dolazi do formiranja nukleusa današnjih naselja okupljenog tipa. Tome u prilog govori prvi spomen pojedinih sakralnih objekata na Dugom otoku (Telašćica 1064 - 1065), Brbinj 1195, Žman 1260) koji se vremenski razlikuje od dosad poznatih prvih spomena naselja (Molat 1151., Iža 1260., Rave 1269., Ista 1311., Božave i Velog Rata 1327., Brbinja 1337., Sali 1338., Luka, 1344., Rivnja 1350., Dragova 1359., Žmana 1374). Smjena tipa naseljenosti bila je uvjetovana političkim borbama za Zadar (nasiljem, pljačkama i uništavanjem zadarskih posjeda⁸⁶) i postepenim uključivanjem pridošlog stanovništva u kolonat⁸⁷ kojim je bilo lakše kontrolirati stanovnike okupljenih naselja. Kornati bez ikakve vijesti o bilo kakvoj spomena vrijednoj naseljenosti postaju dvojako (stočarstvom i ribarstvom) intenzivno iskorištavan prostor pri čemu najveću korist imadu imućniji ljudi (plemići, trgovci i zanatlije)⁸⁸ ili institucije (zadarska komuna i kler).

Stočarstvo "velikih torova" je latifundijski oblik uzgajanja stoke. Tako ga nazivamo po ostacima velikih torova, nepravilnog tlocrta na kršu Kornata i Žuta. U slučaju Kornata to je prvi kapitalistički način gospodarenja u kolonatskom sistemu zadarske komune. Obuhvaća vremensko razdoblje od prvih⁸⁹ davanja Kornatskih otoka u zakup sa isključivom namjenom ispaše i uzgajanja stoke do pojave prvih međašnjih (između pašnjaka) suhozidova na dotada otvorenom kršu. "Klasično" razdoblje velikih torova traje u vremenu između 14. i 17. stoljeća, jer je do tog vremena Kornat bio uglavnom iznajmljivan u cjelini kao pašnjak. Veličina torova postepeno opada povećavanjem najma i iznajmljivanjem Kornata većem broju najmoprimaca jer time broj stada i broj

86 Od Dužda Orseoala II počinju borbe (996.) za našu obalu i otoke. Samo u 252 godine, od 1105. - Kolomana do Ludovika I gradom Zadrom izmjenjuju se različite vlasti 12 puta (1105., 1117., 1159., 1168., 1180., 1202., 1242., 1311., 1345., 1346., 1357. ili u prosjeku svakih 21 godinu) gotovo uvijek uzrokovala okršaje i pljačke zadarskih posjeda.

87 Intenzifikacija kolonatskih odnosa na Kornatima i vanjskim zadarskim otocima bila je uvjetovana iz više razloga od kojih je najvažniji pojava Turaka u zadarskom zaledu (1466.) i pojava prebjeglog stanovništva sa kopna na otoke. Smanjenje Venecijanskog posjeda na najmanju mjeru Kornati (kao ostali obalni i otočni prostor) bivaju najintenzivnije (more i kopno) iskorištavani. Povećani broj ljudi biva uključen u kolonat, a iskorištavanje zemlje na tlu (od naselja na Dugom otoku) Kornata počinje biti sve značajnija gospodarska djelatnost. O kmetstvu i kolonatu dosta je pisano: (Kulischer J. 1957.: Opća ekonomska povijest, Zagreb, Ostrogorski G. 1969.: Agrarne prilike u Vizantijskom carstvu Sabrana dela I, II, Beograd, Medini M. 1920.: O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošajih u Dalmaciji, Zadar, Klaić N. 1971.: Problem kmetstva na području dubrovačke astareje, Arhivski vjesnik, Zagreb i dr.) međutim problem kolonata na zadarskom prostoru posebno je obrađen u IV poglavlju "zemljišnim odnosima" i V poglavlju "Stočarstvo" str. 80 - 206, Raukar T. 1977.: Op. cit.

88 Antoljak S. 1950, Op. cit. str. 385 Katinu i Lavdaru iznajmljuje "draperio" (suknar...), str. 384 Kornat iznajmljuje "presentialiter" (bojadisar) Matafari - plemić

89 Najstarija vijest koja se odnosi na vlasnost i stoku i iz koje se vidi postojanje i iskorištavanje agrarnih površina datira 18. sv. ljeta 1289. (Jelić L. 1899, Zadarski bilježnički arhiv (nastavak) Vjesnik kraljevskog Hr. Sl. Dalm. arkiva, Sv. I str. 253., Zagreb.) Zadarski plemić Pelegrin Ursulino daje u najam za trećinu (prihoda) Ivanu Coradinlu sinu Petrovom iz Zadra bravaru na njegovoj vlastitoj zemlji (brauari meo omneas teras) na Dugom otoku i Žutu (Cut) te mu mora donjeti u Zadar poslije blagdana Gospe 28 modija (oko 240 kg) dobrog žita. (bono grano)." Ako je to bila trećina žita onda je ukupan prinos iznosio najmanje 750 kg ili ukupno 15 vreća od 50 kg.

stoke u stadima postaje manji. Istovremeno se postepeno povećanim agrarnim korištenjem kvartarnih naslaga mjenja proporcija između broja koza i ovaca kao i sve veće učešće stoke krupnog zuba.

Najbolji primjer promjera u vrijednosti i načinu iskorištavanja Kornata nalazimo u 15 stoljeću u "knjizi računa" obitelji Matafari iz koje smo uz pomoć drugih informacija i pronađenim sadržajima na terenu matematičkim putem došli do niza više nego vrijednih zaključaka⁹⁰.

Za razliku od starih, malih torova (površine do 100 m² sa kapacitetom 35 - 55 glava stoke) iz vremena stalne naseljenosti, autarkične ekonomije i ekstenzivnog stočarenja, intenziviranjem stočarstva tijekom 14. i 15. stoljeća u prostoru Kornata dolazi do bitnih promjena. One se ogledaju u, a - veličini stada (225 - 250 glava blaga), b - pojave velikih torova (površine 170 - 200 m²), c - pojavi profesionalnih pastira (mahom iz kopnene

Sl. 7. Položaj nekadašnjeg vinograda, vjerovatno iz vremena Rima, na otoku Vela Svršata. U razdoblju ekstenzivnog stočarstva pretvoren je u pašnjak. Na rubu parcele vidljivi su ostaci ljetnog zaklona ("bunje"). Na obali nalaze se ostaci antiknog "bunara" cijedne vode i velikog ribnjaka, koji je danas potopljen

Fig. 7 The position of a former vineyard, probably from the Roman period, on the island of Vela Svršata. In the time of extensive cattle raising it was transformed into a pasture. The remnants of a summer shelter ("bunja") can be seen at the edge of the plot. On the coast there are the remnants of an antique well of dripping water and a large fish-pond which is sunken today

Sl. 8. Iznad Šipnate, na Vrh u Docu (195 m) nalazi se jedna od najvažnijih kornatskih starih lokava. Do 1965. imala je funkciju pojila, jer se u njoj voda zadržavala duboko u ljeto

Fig. 8 Above Šipnata, on the "Vrh u Docu" (195 m) there is one of the most important old pools of the Kornati Islands. Till 1965 it was used as a watering-place, because there was water in late summer

90 Iz: "Libro di conti della famiglia di ser Donato Matafari 1449.", (Arhiv obitelji Matafari, PAZ u Zadru) sa stranice 18. datirane 29. travnja 1456 saznali smo broj i vrstu stoke zapadnog dijela otoka Kornata (Isola Santa Maria - ponente). Na njemu je paslo 2.412 glava. Sa stranice 22 istog dana na istočnom dijelu Kornata (levante) pase 2.123 glava stoke ili ukupno 4.535 glava stoke na otoku Kornatu. Od ukupnog broja 96,4 % bila je stoka sitnog zuba. Ukupan broj "produktivne" stoke (bez janjaca, kozlića i ostale stoke iznosio je 3569 glava sitnog zuba.

Sa stranice 44 datirane 16. ožujka, 5. i 27. travnja 1457. bilo je proizvedeno u zapadnom dijelu Kornata 6.521 Libara sira, a u istočnom 6,385 Libara ili ukupno 12,906 Libara sira (6,156 kg) (jedna mletačka teška Libra = 476,9 gr.).

Zapadni dio Kornata bio je "odvojen" od istočnog najstarijim (u povijesnom vremenu) "prazidom" dužine tridesetak metara koji je samo smjerom pružanja dijelio Kornat (dužinom, ali ne i površinom) na 2 dijela jedva se raspoznaje. Diobeni novi (poslije "kupovštine" najstariji zid se, a počinje 12° 59' 59" geogr. dužine i 43° 48' 40" geogr. širine nalazi se 30 m istočno. Pruža se dužinom od 2,200 m "od mora do mora" završavajući kao današnji drugi zid istočno od Stinive. Po različitim površinama istočnog i zapadnog dijela je izračunat optimalni kapacitet pašnjaka i "bonitet" pašnjaka. Istom je "crtom" krajem 18. stoljeća bio podijeljen Kornat između plemićkih obitelji Lantana i Bianchini. Međutim Matafarijeva podjela Kornata u dva dijela nije tako jednostavno pojašnjiva jer je Kornat mogao biti podjeljen na dva dijela u prostoru između Stržnje i Kraljačice. U tom slučaju pašnjak iste kvalitete (sa približno istim brojem stoke) bio bi podjeljen i površinom na dva približno jednaka dijela (sa dvije Strižnje). U tom slučaju krševiti "Tanki Kornat" južno od Gujka mogao je imati poseban posjedovni ili beznačajan gospodarski status. Deset godina kasnije (1466) zapadni dio Kornata iznajmljen je trojici imućnih zadrana (trgovaca) Viljemov I. Ventura N. i Pasinijev D. na kojemu imaju 2,247 glava stoke od kojih prodaju 2/3. (Spisi zadarskih bilježnika Calcin de J (1439 - 1456) 6 B, 9 F, sv. 5 PAZ u Zadru). Prva prodaja stoke (koliko je dosad poznato, sa Kornata izvršeno je 4. travnja 1402. kad 1,000 glava "blaga" prodaje Fanfogna F. (Spisi zadarskih bilježnika Sarcana de P. (1375 - 1416) 6 B, PAZ u Zadru

Sl. 7. - Fig 7.

Sl. 8. - Fig 8.

Sl. 9. - Fig 9.

Sl. 10. - Fig 10.

unutrašnjosti zadarskog zaleđa), d - promjeni u omjeru vrsta stoke (1449. ovce čine 70,3 %, a koze 29,7 %) ⁹¹, e - Optimalnim brojem ⁹² stoke (4,370) ili 1 na 7,443 m² pašnjaka) 1456 ogleđa se loša kvaliteta pašnjaka ⁹³. Navedeno potvrđuje slijedeće: a - Od matematički dobivenog broja (17 - 19) ⁹⁴ velikih torova na Kornatima uočeno ih je samo 9 i to na nepristupačnijim od pogleda zaklonjenim mjestima, mahom podalje od obale. Njihova udaljenost od pojila rijetko je udaljenija od 1,200 m. (osim u prostoru "tankog" Kornata između Gujka i Koromašne). Znači da su se ostali nalazili u blizini polja (sa lokvama) i naknadno iskrčenog zemljišta. Organizaciju rada oko stoke potvrđuju 2 glavna stočarska stana na suprotnim stranama Kornata ("ponente" i "levante") ⁹⁵ koja se i danas nazivaju Strižnja. b - Pošto se vremenski Matafarijeve bilješke poklapaju sa prodorima Turaka u zadarsko kopneno zaleđe onda ne čudi što nalazimo kao najamne "profesionalne" radnike - čobane i iz tih prostora. O tom svjedoči grob (u blizini Gujka) sa svim karakteristikama "mirila" krajputaša ⁹⁶ iz podvelebitskog prostora. c - Omjer omjera broja ovaca i koza (2 : 1) na Kornatu sugerira na nešto veću zastupljenost drvo-like vegetacije. Mogla je postojati kao šikara ili garig (poput današnje "šume" - crnike) na strmim sjevero - istočnim padinama Kornata. Relativno veliki udio koza u stadima pokazuje da su obradive površine morale biti obzidane znatno višim zidovima, odnosno da je zemljoradnja tog vremena trećerazredna, sporedna gospodarska djelatnost na tlu

Sl. 9. Ostaci nastambe prvih čobana s Murtera iz 18. stoljeća. Sve su takve nastambe građene "u suho", bez prozora, sa uzdužnom krovnom konstrukcijom i pokrovom od trave ili trstike

Fig. 9 The housing remnants of the first shepherds from the island of Murter from the 18th century. All such housings were built using dry construction, without windows, with a longitudinal roof construction and covering made of grass or reed

Sl. 10. "Batana" ("kaić") bila je glavno prijevozno sredstvo korisnika kornatskih otoka

Fig. 10 "Batana" ("kaić" = a rowboat) was the main means of transportation of the Kornati Islands users.

⁹¹ Interesantno je napomenuti da je u većini mediteranskih država 1954 - 1957. (Turska, Sirija, Egipat, Libija, Tunis, Alžir, Maroko, Španjolska, Italija, Albanija, Grčka) odnos (prosjeck) broja koza nasuprot broju ovaca 1 : 2,2 (Ziani P. 1964.: Op. cit. str. 279) skoro isti stanju 1456. u Kornatu 1 : 2. Poslije 1859. koza će sa tla Kornata sasvim nestati, da bi se ponovo pojavila 1985.

⁹² Na otoku Kornatu koliko je poznato nikad nije paslo više od 4,000 stoke sitnog zuba stoga taj broj smatramo optimalnim. Na Žutu taj broj iznosi 2,000

⁹³ Iz odluke "Statuta Jadertina Omnibus Reformatinibus in diem Factis, Venetiis 1564. da se na jednom gonjalu (2,370 m²) površine ne smije držati (u blizini naselja) više od 5 grla stoke sitnog zuba onda bi po tom "normativu na otoku Kornatu maksimalno smjelo pasti oko 68,618 (jedna na 474 m²), a na Žutu 32,000 stoke sitnog zuba. To znači da prema broju stoke (1456) na Kornatima kvalitet Kornatskog pašnjaka je bio 1456 : 15 do 17 puta lošiji.

⁹⁴ Ukupan broj stoke (4,370) podjeljen sa veličinom stada (225. - 250) velikih torova

⁹⁵ Od dva glavna stočarska stana sačuvan je samo jedan i to naj oko 500 m udaljen od uvale Lupeške na zapadnom dijelu Kornata

⁹⁶ Gavazzi M. 1978.: Vrela i sudbina narodnih tradicija, Zagreb., Krajač I. 1934.: Mirila, Zbornik za narodni život i običaje 29, 2, Zagreb, Trošelj M. 1992.: Prilog istraživanju velebitskih mirila, i Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu., Senjski zbornik, 19., Ista 1994.: Prilog proučavanju i zaštiti mirila na Velebitu. Paklenički zbornik 1, Starigrad - Paklenica

Kornata. d - Dva glavna stočarska stana, 4 - 6 "sakatura"⁹⁷, 17 ili 19 velikih torova uz koje su se obično nalazile male eliptične, kružne ili kvadratne u suho građene nastambe daju nam približan mogući broj čobana.

Ako tome dodamo spoznaje iz literature, podataka⁹⁸ i informacija⁹⁹ o količini mlijeka po glavi stoke (3,569) i količini potrebnog mlijeka da se učini 1 kg. sira u različitom vremenskom rasponu trajanja muže 85 - 96 dana dobili smo broj litara mlijeka potrebnih da se učini 6.156 kg sira spomenutih 1449. u "Matafarijevom libru". Iz toga smo izračunali prema trajanju mužnje po glavi stoke potrebno vrijeme da jedna osoba pomuže navedenu količinu mlijeka. Daljnjim uspoređivanjem tako dobivenih brojeva dobili smo uz niz drugih pokazatelja, i prosječan broj ljudi potrebnih da taj posao obavi. Proizlazi da je tijekom 1456 - 1457 na tlu Kornata privremeno boravilo između 18 i 26 čobana, a za vrijeme posebnih radova: sirenja, striženja i odjeljivanja stoke njihov broj je mogao biti dvostruko veći (36 - 52). Ako tome dodamo (1423.) broj solara sa obiteljima 20 - 30 onda je ukupno na tlu otoka Kornata tijekom godine boravilo između 37 i 59 osoba¹⁰⁰ Uz pretpostavku da je u ruralnu crkvicu (8,10 x 5,60 m, površine 46,35 m²) Pohoda Marijina u Tarcu iz tog vremena (14. - 15. stoljeće) moglo stati 3/4 popunjenu oko 30 ljudi onda navedeni broj stanovnika odgovara njenom kapacitetu (bez solara Lavse i Šipnate). Dodatni prilog potvrdi o malom broju ljudi proizlazi iz "normativa" površine jednog "ždrijeba" (7 - 7,5 ha) koji je služio kao produktivna baza nastanjanja za vođenje samostalnog gospodarstva¹⁰¹. Prema ukupnoj površini kvartarnih - "oraničnih" naslaga Kornata (425,700 m² = 179,6 gonjaja)¹⁰² na Kornatima je moglo živjeti oko 6 kolona sa obiteljima ili oko 24 - 30 osoba (4 ili 5 člana obitelji). Pošto su na Kornatima vladale drugačije prilike nego na kopnu taj broj je mogao biti i dvostruko veći (50 do 60 osoba), vođenjem kombinirane ekonomije. Svi (povremeni ili stalni) stanovnici tog vremena bili su ugovorom vezani na određeno vrijeme za posao koji su obavljali na tlu Kornata.

Do pojave isključivo ribarskog naselja Piškere na otoku Jadri unutar Kornatskog otočnog prostora osim povećane fizičke nesigurnosti nema značajnijih promjena niti u prisutnom broju osoba niti u načinu gospodarenja. Piškera je, (nakon ilirske koncentrirane naseljenosti u ili oko gradina, i naseljenosti Tarca, treće okupljeno naselje koncentrirane naseljenosti koje će kao i prethodna dva umrijeti i nestati sa tla Kornata promjenama u valorizaciji Kornata kao prostorne cjeline, uslijed diferenciranih

97 "Sakatur" (sacca - kesa, duga i široka torba, turare - zatvoriti, začepiti, zatisnuti, Andrović G. 1942.: Rječnik talijansko - hrvatski, Zagreb.) je "alat" stočara. To je dugi nedovršen suhozid građen naoko bez svrhe. Nije tako. Koristio se tako da se stoka tjerala sa otvorenog krševitog pašnjaka u lijevkasti prostor (sak) trokuta čiji bi oštri kut zatvarao suhozid i more (u unutrašnjosti otoka drugi suhozid ili strmac). Služio je za sakupljanje stoke sa otvorenog krša uz upotrebu najmanjeg broja ljudi. Prema ocjeni braće Lovrića T. i S. (iz Stinje) od još dva sačuvana sakatura na otoku Kornatu njihov je kapacitet bio za oko 700 glava "blaga" što odgovara proporciji broja velikih torova i dvijema glavnim stočarskim stanovima iz 15. stoljeća

98 Vidi Op. 91.

99 Po pričanju (pok. J. Kulušića) dobivene i zapisane 1950.

100 Na šibenskim otocima: Murteru, Žirju, Zlarinu, Kapriju, Prviću i Krapnju u 15. stoljeću bilo je ukupno oko 470 stanovnika. Time je prosječna gustoća 8,9 na jedan km² (jednaka matematički dobivenoj prosječnoj gustoći 8,6 - 9,2 naseljenosti otoka Kornata iz vremena Bizanta vidi str. 16 ovoga rada), a stotinjak godina kasnije oko 2,900 (Kolanović J. 1995.: Op. cit. str. 21.

101 Raukar T. 1977.: Op. cit. str. 102.

102 Jedan gonjaj ili gonjal = 2,370 m², a u jednom ždrijebu ima 30 - 32 gonjaja (71,100 m² - 72,500 m²). Stoga se ne smije isključiti mogućnost da su u tom broju bili uključeni solari i neki od čobana

potreba društvenih i geopolitičkih tvorevina kojima su Kornati pripadali. Pošto je detaljno i opširno opisano razdoblje Dugootočkog ribarstva¹⁰³ treba istaknuti i ukazati na neke pojave iz kojih se razabire specifična uloga ribarskog naselja Piškere u okvirima Kornatskog i zadrarskog akvatorija. Spomen "naselja" kao oblik naseljenosti u inače stalno nenaseljenom prostoru Kornata zahtijeva pojašnjenja koja su usko vezana sa razlozima nastanka naselja Piškere.

Godina stvaranja ribarskog naselja Piškera nije poznata, ali je zasigurno mlađa od datuma njegovog indirektnog spomena 1532¹⁰⁴. Sve govori da je počelo nastajati krajem 15. ili prvih godina 16. stoljeća jer se samo 62 godine kasnije (1594.) već spominju dvije kuće u ruševnom stanju¹⁰⁵. Piškera nije nastala slučajno niti u vremenu niti u prostoru. Dogodilo se isto ono što i u Americi nakon otkrića zlata i pojave tzv. "zlatne groznice", s tom razlikom da što je "zlatno" bila plava riba dubokog mora, a "rudnici" novi način ribolova sa upotrebom svijetla (1524)¹⁰⁶. Kao pravo upravno i religiozno organizirano naselje Piškera nastaje u vremenu od 28 godina izgradnjom "kaštela" (1532.)¹⁰⁷ na

103 Posebno su vrijedni znanstveni radovi: Basioli J. 1956.: Ribolov u kornatskom arhipelagu nekad i sad, Morsko ribarstvo, sv. 2, Rijeka 45 - 49., isti: 1963.: Razvitak ribarstva Dugootočana, Radovi IJAZU u Zadru, sv. 9, Zagreb, 391 - 446 isti 1973.: Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju, Radovi IJAZU u Zadru, sv. 20 Zadar., Filipi R. A. 1968.: Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadri, Pomorski zbornik, sv. 6, Zadar., isti 1976.: Iz prošlosti kornatskog ribarstva, Radovi IJAZU u Zadru, sv. 22 - 23, Zadar, 181 - 269., isti 1964.: Senjski uskoci i zadrarsko otočje, Pomorski zbornik, sv. 2, Zadar, 579 - 632., Čolak N. 1962.: Ribarstvo u zadrarskom arhipelagu u XV. i XVI. stoljeću, Morsko ribarstvo, sv. 1, Rijeka 10 - 13, isti 1962.: Poljoprivreda zadrarske komune u ranom Srednjem vijeku, Radovi IJAZU u Zadru, sv. 9, Zadar 163 - 190., Foretić D., Jelić R., Strgačić D., Friganović M., Peričić Š., Skračić V. i dr.

104 Spisi samostana Sv. Krševana u Zadru, Svežanj 14, br. 156. PAZ u Zadru

105 Kuće pripadaju obitelji Bonetti i Gverini (Basioli J. 1973.: Op. cit. str. 269.). Važno je napomenuti da su svi "vlasnici" kuća u naselju Piškera građani Zadra do 1640., a obitelji sa prezimenom Gverini postaju najmućniji "građani" naselja Sali i Piškere.

106 Zadrarski plemić Cedolini S. 1524. "pronalazi" novi način ribolova sa upotrebom svijetla ("svićenje") (Čolak N. Otpor ribara zadrarskog otočja u XVI. st. protiv obaveza samostanu Sv. Krševana u Zadru, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije u Dubrovniku, god. IV - V str. 342., Filipi R. A. 1976.: Op. cit. str. 191, 192). Objektivno je upitna istina o originalnosti njegovog pronalaska načina ribolova sa svijetlom jer je to "stari način ribolova iz okolice Dubrovnika (1227) i Skradina (Filipi R. A. 1976.: Op. cit. str. 191, 193). Radi usporedbe navedimo nepoznatu originalnost današnjeg lova liganja sa jakim podvodnim svijetlom. Mnogo je važnija "revolucija u lovu srđela" (od tada je uvijek na prvom mjestu ulov srđela) i njegova umješnost kojom "patentira Inovaciju" dobivši tako koncesiju na 10 godina isključivog prava ribolova u Kornatskim vodama. Time je utemeljen status profesionalnih ribara (i mornara) u zadrarskom prostoru. Istovremeno je stvorena pravna i moralna osnova kasnijeg Salskog "monoponog" korištenja kornatskog mora. U tom vremenu "svićenje" zasigurno postaje nov način ribolova u cijelom Jadranu. (Unatoč tome što se spominje 100 godina kasnije (1626) u prostoru Bračkog i Viškog akvatorija (Novak G.: Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora, sv. 1, str. 71) jer se istovremeno stvara niz ribarskih naselja (na pr. Žirju u uvali Mune Stošić K. 1941.: Sela šibenskoga kotara, str. 195, Šibenik) i ribarskih "bratovština" (Brunelli V. 1882.: Forma matricule marinariorum et piscatorum, Ragusa (Dubrovnik).

107 Gradnja "utvrđenog Kaštela" pada u vrijeme kad je venecijanski posjed na ovom dijelu primorja najuži. U to vrijeme (1527 Turci osvajaju Obrovac, a 1538. Vranu). Turski brodovi napadaju našu obalu i otoke dok istovremeno Venecija "novači" galeote sa istih otoka. Stoga je "kaštel" pružao "sigurnost" (kao prije "toreta" naselju u Tarču) ne samo "kontroloru" ulova ribe i ubiraču poreza nego i naselju koje se u to vrijeme formiralo na Jadri. Kolika je iluzorna ta sigurnost bila vidi se 85 godina kasnije (1617.) u pljački Piškere). Radi objektivnosti treba navesti da gradnja piškerskog "kaštela" u to vrijeme nije izuzetak. U to vrijeme gradi se uz obalu otoka i kopna niz utvrđenih kula ("kaštela") poput one u Turnju koji su većinom srušeni (na pr. u Tisnome i drugdje.)

otoku Panituli¹⁰⁸ i kasnije (1560.) izgradnjom crkve (Bl. dj. Marije, posvećene najprije Maloj, a potom Velikoj Gospi)¹⁰⁹ Usporedimo li datume navedenih događanja, onda vidimo da je od novog načina ribolova do gradnje "kaštela" na Panituli prošlo 8 godina u kojemu je ostvaren najveći profit jer je kontrola ulova ribe, a time i daća bila najmanja. To je istovremeno period koji je potvrdio rentabilnost ulaganja u novu djelatnost - ribarstvo. Staro (četvrto) središte ribarenja u Telašćici postaje nepodesno, daleko od novih ribarskih "pošta". Traži se nova lokacija i nalazi na otoku Jadri na samom rubu dubokog mora, u središtu¹¹⁰ najbogatijih ribolovnih "pošta" (Opat, Aba, Šilo, Sestrica, Levrnaka, Lavsa, Rašip, Kasela, Statal, Oključ, Balun i mnoge druge) plave ribe (udio srdela 90%). Može se raspravljati zašto je odabrano mjesto novog naselja baš otok Jadra sa Panitulom, ali najvažniji je bio "povoljan" položaj u odnosu na prostor iskorištavanja mora i posjedovni odnosi¹¹¹, a tek potom relativno dobre topografske karakteristike smještaja¹¹².

Ribolovom sa upotrebom svijetla i enormnim količinama ulova srdela Veneciji je olakšana opskrba hranom brodova svoje flote. Zato važnost Piškere kao naselja prelazi okvire Dugog otoka. Prva "tvornica" konzervirane (usoljene) ribe u zadarskom prostoru nije podignuta u Salima (Mardešić) nego u Piškero. Da je uloga Piškere nedugo poslije bogatih uloga i gradnje crkve (1560) prešla moguće granice Kornata i Dugog otoka potvrđuje: a - postojanje danas sasvim nestalog "grobišća", b - broj brodova koji je učestvovao u kornatskom ribolovu, c - broj aktivnih ribara.

a - Postojanje groblja ("grobišća") jasno govori da su u ribarstvu osim ribara iz bližih naselja morali učestvovati i ribari iz udaljenijih krajeva, koji radi udaljenosti nisu mogli biti sahranjeni u svojim matičnim mjestima. Groblje u Piškero bilo je mjesto sahranjivanja stranaca (ribara ili namjernika) ili onih koji nisu srasli sa Kornatima, jer bi domaći ljudi bili sahranjeni u naseljima u blizini. b - Prema 60 mreža (trata) koje se spo-

108 Izdizanjem morske razine prema dubini (60 - 70 cm) gaza (između Panitule i Jadre). Panitula je bila sastavni dio Jadre sve do 12 - 13 stoljeća. Oba današnja otoka prije odvajanja morem tvorila su (osim Lavse) od vjetrova iz zapadnog kvadranta najbolje zaštićenu uvalu vanjskog otočnog niza. Stoga je logična "mladost" naziva Panitule iz doba mletaka (Skok P. 1950.: Op. cit. str. 128) i "starost" grčko - latinskog naziva Jadre (Skračić V. 1966.: Op. cit. str. 505, 506.) uz nalaze antičke keramike jasno govore da je uvala, sa vodama od davnine bila mjesto od izuzetne trajne važnosti.

109 Filipi R. A. 1968.: Op. cit.)

110 Iz naredbe mletačke vlasti 1532. (Filipi R. A. 1968.: Op. cit. str. 214 Spisi samostana Sv. Krševana u Zadru, PAZ u Zadru) izričito stoji da na Piškero (Panitula) treba dovesti svu ribu (srdela) za oprezivanje jer ima najpovoljniji položaj od svih zadarskih otoka. Treba naglasiti da se ta odredba sve manje poštuje poslije poraza Turaka u bitci kod Leponta (1571.) da bi pri kraju uskočko mletačkih sukoba (1573 - 1618.) "kaštel" u Piškero sasvim izgubio svoju funkciju utvrde (1617 Uskoci napadaju i bez obrane zauzimaju i pljačkaju i desetkuju ljude u Piškero (Filipi R. A. 1968.: Op. cit. str. 237) i "carinarice" jer se nameti na ulovljenu ribu naplaćuju (1618) u Telašćici - Kačićin mul (Filipi R. A. 1968.: Op. cit. str. 216.)

111 Bez obzira što su kuće salskih ribara u Piškero (mahom Zadrana) do 1824. navedene kao njihovo "vlasništvo" (Filipi R. A. 1968.: Op. cit. str. 981, 982) upitno je u kojem obliku i pod kakvim uvjetima su isti bili vlasnici jer prilikom Prodaje sjeverozapadnog Kornata 15. lipnja 1896. Murterinima, Betinjanima i Zaglavljanima sve zemlje i "zgrade Piškere prodane kao isključivo vlasništvo Afrić P., bez spomena bilo kojeg bivšeg "vlasnika" iz Sali i Zadra

112 Voda kao najdragocjeniji sadržaj Kornata je imala važno mjesto pri odabiru naselja Piškere (u neposrednoj blizini nalazi se 5 jama sa vodom), ali po tome kriteriju postojala su 2 povoljnija mjesta sa više vode i velikom zaštićenom uvalom. To su uvale Vrulje (sa lokvom) i uvala Šipnate sa "zdencom". Osim toga malo je poznato da je JRM tijekom 1970. - 1980. detaljnim ispitivanjem "stanovnika" Kornata uspjela popisati oko 300 jama na Kornatskim otocima od kojih su mnoge sa vodom. Nažalost njihov točan broj i lokacije ostale su nepoznate i nedostupne.

minju 1524 bilo bi potrebno 180 brodova. Takav broj nije mogao stati u Salski "porat". c - Za tako veliku ribarsku flotu bilo je potrebno 660 ljudi¹¹³ dok 1527. naselje Sali sa Zaglavom i Žmanom broji ukupno 761 osoba. Svakako da ta disproporcija ukazuje na učešće ribara iz drugih, udaljenijih naselja. Sve učestalijim upadima stranih ribara u Salski ribolovni prostor Kornata posljednje ribarsko središte Kornata postepeno gubi svoje mjesto. Središta ribarstva iz Kornata seli se u Sali, a poslije II svjetskog rata Kornati postaju "otvoreno" ribolovno područje, a pojam regionalnog ribarskog središta postepeno gubi smisao.

Iz izvještaja o napadu uskoka na Piškeru 1617. se saznaje da se tada (57) godina poslije gradnje Crkve u naselju našlo 150 osoba. To je istovremeno morao biti prosječan broj stanovnika naselja što se vidi iz dimenzija crkve (14,8 m x 8,0 m bez sakristije 4,6 m x 3,4 m) rođenja Marijina u koju je 3/4 popunjenu moglo stati oko 157 osoba. Neophodno je naglasiti da su u Kornatima tijekom godine (zimskog i ljetnog ribolova) stalno prisutne ribarske družine sa Dugog otoka (poglavito iz Sali). Njihov je broj ovisio o sezoni i načinu ribolova. Preko njih, kontinuiranim iskorištavanjem mora sačuvala se prastara predhrvatska toponomija. Oni su ribolovom u dubokom moru (primjenom svijetla) dali nazivlje velikom broju dotad nevažnih malih otoka, hridi i grebena. Kako se premještanjem ribarskih središta (Katina - Telaščica - Piškera) tijekom vremena mjenjalo tako se širilo i povećavalo sve mlađe nazivlje (sve manje romanska, a sve više hrvatska).

Kad i kojom brzinom je naselje Piškera "umrlo" teško je sa sigurnošću utvrditi, ali zasigurno nestaje prvenstveno iz ekonomskih razloga i političkih prilika na Jadranu (propašću Venecije), zbog smanjenog tržišta, te sa učestalošću sve siromašnijih i neredovitih ulova ribe¹¹⁴.

Usporedbom zrakoplovnih snimaka, tocrta iz 1783., te katastarskih mapa iz 1830. i 1900.¹¹⁵ sa današnjim stanjem Piškera je kao ribarsko naselje nestalo u drugoj polovici 18. stoljeća. Naselje Piškera je izgrađeno voljom vlasti, ali iz interesa po inicijativi bogatijih ljudi Zadra. Piškera je neuspjeli pokušaj stvaranja trajne naseljenosti Kornata vezane za, tadašnje pojmove, nepresušne zalihe ribe. Poput nestalog naselja Tarca u naselju Piškere nalazimo osnovne elemente okupljenog naselja: bogata ribarska gospodarska baza, utvrda, crkva i groblje.

Iako je postojala mogućnost da se sadržaj Nacionalnog parka obogati rekonstrukcijom jedinog isključivo ribarskog naselja na našoj obali, devastiranjem ribarskih kuća svaka nada takvog zahvata je propala. Danas Piškera ponovo živi kao marina sagrađena voljom prethodne države, bez ikakvih planova i suglasnosti vlasnika Panitule i Uprave NP.

113 Svaku ratu sačinjavala su 3 broda sa posadom od 11 do 13 ribara. Postojale su razlike između manjih trata ponajviše u broju ribara. Isto tako ponekad bi se dodavao jedan brod "svičar" više.

114 Peričić Š. 1984.: Op. cit. str. 57 - 62, Županović Š. 1962.: Naše ribarstvo od propasti Mletačke republike do 1941. godine, Pomorski zbornik, sv. 1, Zagreb

115 Plan Piškere nalazi se u karti iz 1873. (vidi Op. cit. 53), Eterović: Kornati - fotografije (izložba), Beograd, Marta 1975., Zrakoplovne snimke 1965, 1976, Mappa Catastrali esistenti nel R. Archivio di stato complete nece anno 1830, Fasc. 425, 578, PAZ u Zadru, Katastarske mape 1900 katastarski ured Šibenik

Od pojave stanovnika otoka Murtera na tlu Kornata do "kupovštine" u 19. st.

Ovo je razdoblje važno radi toga što u prostor Kornata (kopna i mora) pod isključivim utjecajem i dominacijom Dugootočana dolazi i ostaje strani poglavito stočarski populacijski sloj iz Murtera, sa malo ili bez ikakvih karakteristika otočkog stanovništva. Razlike u mentalitetu i suprotni gospodarski interesi biti će razlogom uzajamnog nerazumijevanja čije se posljedice osjećaju i danas¹⁶. Da je bilo pokušaja stvaranja trajnije koncentracije naseljenosti prije dolaska Murterina upućuje groblje u Tarcu koje se moglo koristiti i 1603, ali ne poslije 1789. Ako je u tom razdoblju bilo korišteno pripadalo je kolonistima sa Dugog otoka.

Koliko je poznato Murterini su u Kornatima prvi put spomenuti 26. travnja 1627¹⁷, ali ne kao koloni vezani za zemlju već kao pastiri svojih i tuđih stada. Toga dana Gerolamo Civalelli dozvoljava Murterinima da dovedu svoja stada na ispašu u Kornate¹⁸. Kojim je tijekom tekla "kolonizacija" murterina na Kornate od samih početaka vidi se iz Spisa zadarskih bilježnika¹⁹. Iz tih razloga većina je današnjih "naselja" u Kornatima pogotovo podalje mora, uz prezime nosila naziv stan.

116 O antagonizmu između Morlaka kopnene unutrašnjosti i "bodula" - otočana, piše Fortis (1741 - 1803) u pismu grofu Stuart J. (1713 - 1792) (Fortis A. 1984.: Put po Dalmaciji, Ljubljana str. 35., prema izvornom *Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774*) (vidi op. 144).

117 Nije slučajno što se pojavljuju stočari sa (kopnenog zaleda) svojim stadima u to vrijeme u Kornatima. Deset godina prije toga (26. studenog 1617) u Madridu je potpisan ugovor između Austrije i Venecije kojim se "riješilo" pitanje Uskoka. Time je sigurnost na zadarskim otocima porasla dok se u unutrašnjosti pljačke stoke i imovine nastavljaju (službeno) do 1718. kao usputna pojava u borbama i bezakonju pri proširivanju mletačkog posjeda u kopnenu unutrašnjost (Acqisto nuovo, aqisto novissimo do krajnje crte razgraničenja, Linea Mocenigo). Cijena "sigurnosti" se platila uključivanjem "slobodnih" stočara iz prostora na periferiji zakona, za stroge zakonske obaveze kolonata i Venecije

118 Spisi Generalnih providura Civran P. (1673 - 1675), svežanj II, str. 566 - 568, PAZ u Zadru

119 Grisogono J. i Bartolazzi F. 24. travnja 1662. dozvoljavaju Šikić G. (Murter) ispašu 155 glava stoke na Žutu. Cossini F. (1656 - 1679) Sv. 2 B PAZ u Zadru., 13. siječnja 1708 Braća Ponte iznajmljuju pašnjak na Kornatu Meladi na 10 godina za 50 dukata koji je dotad koristio Šikin M. (Murter), 3. listopada 1711. Braća Pellegrini iznajmljuju pašnjake na 2 otoka Dount i Mišjak (?) G(ar)bin Z. (Murter) za 280 Lira godišnje., 24. studenog 1714. isti iznajmljuju otok Dount ? za 280 Lira godišnje seljacima iz Murtera., 20. srpnja 1715. Obitelj Civalelli prodaju pašnjak Žuta za 35.103 Lire!?, 13. listopada 1716. obitelj Califfi iznajmljuje svoj dio otoka Korbata Magazinovima i Skračinima iz Betine na 15 godina za 790 Lira godišnje, 1. lipnja 1716. Andreis M. iznajmljuje otočić Žut na 10 godina Belan M. i Sladin M. iz Betine za 2,600 Lira godišnje., 26. srpnja 1721. nasljednici obitelji Soppe iznajmljuju pašnjak na Kornatu Magazinovima na 15 godina za 6.900 Lira godišnje., isti iznajmljuju 26. lipnja 1721. stado ("mandru") i pašnjak na Kornatima obitelji Šikin na 15 godina za 690 Lira godišnje., Roduleo (1701 - 1721). sv. 75 B, PAZ u Zadru., 13. srpnja 1724. Cortese A. iznajmljuje Kornate Bratovštini Sv. Anastazije i Skračinima iz Betine, Kornati se daju u najam 13. kolovoza 1724. na račun bratovštine Skračin L. i Božikov L. iz Murtera, Querini A. (1722 - 1746) 52 B, PAZ u Zadru., Cortese P. 5. svibnja 1727. iznajmljuje u Kornatima stado i pašnjak, ali ne i vinograd) za 1,325 Lira godišnje (istima), 15. kolovoza 1725 Šikin M. (Murter) od Mudronja Z. (Murter) za 525 Lira iznajmljuje vinograd (na Kornatu), a 4. listopada 1734. Braća Tomasoni iz Zadra kupuju stado na Kornatima od Bratovštine Sv. Anastazije (Betina) za 1,800 Lira, Braća Tomasoni iz Zadra iznajmljuju stado i školje na Kornatima Skračinima i Božikovima (Murter) na 10 godina za 2,000 Lira godišnje., 4. kolovoza 1738. Sestre Civalelli daju u zakup na 3 godine svoj dio otoka Žuta (Murterinima), Sestre Civalelli 5. rujna 1740 iznajmljuju Žut (jedan drugi dio) na 5 godina nekim Murterinima za 3,033 Lire godišnje., Querini A. (1722 - 1746) 57 B, 461/VI, sv. 81., PAZ u Zadru., Obitelj Civalelli 25. lipnja 1745. iznajmljuje otok Žut za 3,333 Lire godišnje seljacima iz Betine s tim da oni moraju podmiriti davanja državi, Bonicelli T. (1717 - 1746), 52 B, sv. 25 PAZ u Zadru., Skračić M. (Murter) se iznajmljuje Kornat 1744., Franceschi T. de. (1722 - 1762), 52 B, III, sv. 25, I., Članovi obitelji Civalelli, Grimaldi, Pasquali i Sanfer iznajmljuju 9. travnja 1750 Žut Murterinima za 3,203 Lira godišnje uz uvjet da podmiri troškove podavanja državi., Posedarski Petar 27. veljače 1752. iznajmljuje otok Katinu (Catteni) i 14

Radi ograničenog prostora biti će izneseni samo najosnovniji zaključci o zaposjedanju Kornata od strane Murterina.

Da bi saznali nešto više iz prošlosti prvih murterskih kolonista usporedili smo (iz najstarijih Matica krštenih, rođenih i umrlih naselja Srimac - Murter¹²⁰, dokumentacije¹²¹ i literature¹²² vrijeme kad se prvi put pojedina prezimena spominju u Murteru, a kad i koliko vremena poslije toga prvi put ista prezimena nalazimo u Kornatima uključivši i ona koja su zabilježena u "kupovštinama" Kornata, Žuta i Sita (1859 - 1896)¹²³. Opaženo je slijedeće: a - Niti jedno prezime¹²⁴ Murtera (i Betine) prije 1650 ne nalazimo spomenuto u bilo kakvoj vezi sa Kornatskim otocima. b - vremenski raspon od prvog spomena 14 prezimena na tlu Murtera (1651 - 1733) do njihovog stupanja na tlo Kornata nije duži od 65 godina (u prosjeku 25,4 godine). c - Prema porijeklu prvih prezimena u glagoljskim maticama 1633 - 1636 Murtera (Šašlagić, Alagin, Abašković i dr) i 1733 (Turčinov, Juragin, Bašin i dr.) izgleda da se stanovništvo iz unutrašnjosti sklanjalo na Murter u dva vremenski naglašena navrata i to: prvi - "dezertirajući" (muslimani) ili bježeći (katolici i pravoslavni)¹²⁵ sa turskog teritorija (Like, Bosne, Bukovice,

okolnih otočića na 3 godine za 460 Lira godišnje. Bonicelli N. (1735 - 1780), B 52, sv. 81, PAZ u Zadru, obitelj Califfi 24. svibnja 1752 iznajmljuje na 5 godina zapadnu polovinu otoka Toretta (Kornata) Magazin M. i Skračin T. iz Murtera za 690 Lira godišnje., Franceski F. de (1722 - 1762), 52 B VI, sv. 81, PAZ u Zadru., Tomassoni A. daje u najam 1762. na 10 godina Juraga A i Skračin I. stado od 250 glava sitnog blaga na Kornatu sa otočićima i sikama za 1,745 Lira godišnje. Franceski F. de (1722 - 1762) 52 B, VI sv. 85., Obitelj Civalelli 12. siječnja 1767 iznajmljuje na 12 godina Jelin A. otok Žut, bez otoka Sita koji je iznajmljen Marušić J. oboje iz Murtera za 2,483 Lire godišnje, s tim da se zabranjuje sječa drva za prodaju., Nasljednici obitelji Civalelli 14. srpnja 1767. pokušavaju utjerati od nekih seljaka Murtera i Betine dug od 7,893 Lira za neplaćenih 8 rata po 986 Lira, Bonicelli N. (1735 - 1780) B 52 sv. 85. Napomena: Pod Kornatom i Žutom se ne podrazumijeva cijeli otok već samo dijelovi pogotovo ako se radi o manjim svotama. Tako se na pr. 1725. najam Kornata istovremeno preklapa 7 puta. Time bi prosječna površina iznajmljenog dijela Kornata po Murterinu iznosila oko 4,5 km².

120 Najstariji listovi Matica rođenih, umrlih i krštenih za Murter - Srimac pisane su glagoljicom (lingua sclava), datirali od 1635. do 1706. (Stošić K. 1941.: Op. cit. ih spominje na str. 233). Prvi listovi su nevezani, teško čitljivi i oštećeni. Veći dio je uvezen i ima 92 stranice. Nalaze se u Župnom dvoru - Murter. Matične knjige rođenih za Murter (1824 - 1852) k 627 - 630, knjige umrlih (1825 - 1836) k 67, i matične knjige vjenčanih (1825 - 1855) k 65 - 66, nalazile su se 1964. u Općini Tisno.

121 Oporuke nekih obitelji iz 18. i 19. st. Popis obitelji Murtera iz 1818., te razne bilješke i opaske napisane nevezano (skupljenih prilikom paljenja "stare kartušine" 1946 - 1949 u Jezerima i Murteru) u posjedu autora, Podaci o kolonima napisani na poledini katastarskih mapa iz 1830. PAZ u Zadru

122 Stošić K. 1941.: Sela Šibenskog kotara, Šibenik, str. 219, 226. Roman J. 1974.: Op. cit.)

123 Više o tome Kulušić S.: Prostorni pojmi i kolonizacija Kornata. Kornati pripćenja sa simpozija Prirodna podloga i zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati, Šibenik 2.-7. listopada 1995., Ekološke monografije 7, Zagreb, studeni 1996, str. 511 - 536.

124 Murter 1451 ima 20 različitih prezimena, između 1651. i 1658. 57, a 1737. samo 37. Nestanak 20 prezimena upućuje na njihov povratak u "stara napuštena ognjišta", nestajanje izumiranjem ili izbor novog mjesta boravka (Na pr. stanovnicima Zlosela - Pirovca se dozvoljava povratak sa otoka Murtera u njihovo mjesto. Spisi generalnih providura za Dalm. i Albaniju, Foscolo L. (1646 - 1669) svežanj I, str. 319, PAZ u Zadru). Slično je opaženo na zadarskim otocima (Jelić R. 1974.: Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine, Zadarsko otočje, Zbornik, Zadar, str. 151., Maričić L. 1930.: Doseljavanje i iseljavanje na zadarskim i šibenskim ostrvima, Glasnik geografskog društva, Beograd)

125 Fučić B. 1982.: Glagoljski natpisi, Murter str. 250, sl. 408. Interesantna je napomena uz Jadrov T. 1709. (primo parroco latino!) na str. 232, Stošić K. 1941.: Op. cit.). Tom godinom sasvim je napuštena glagoljica u Murteru. Tri godine prije toga (1706) stari naziv Srimac (Srimac - govodo) biva "službeno" zamjenjen novim Murtarii (Mortarii) odnosno Murter koje i danas nosi. (Više otome: Kulušić S. 1967.: O imenu otoka Murtera, Geografski glasnik, br. 29, Zagreb)

Ravnih kotara, Vrane)¹²⁶ i drugi - poslije izbijanja Kandijaskog rata (1645 - 1669) pristupanjem velikog broja Vlaha Serenissimi¹²⁷, (prethodnih podanika Turske) kad počinje "plemenski rat" Vlaha pod okriljem Venecije protiv Turaka¹²⁸ i turskih podanika (muslimana, Hrvata i Morlaka¹²⁹ rimokatoličke vjeroispovijesti).

Glavni uzrok prvog vala iseljavanja su bolje prilike na mletačkom tlu otoka Murtera dok je u drugom osnovni razlog nesigurnost fizičke egzistencije. Međutim neophodno je spomenuti gospodarske posljedice koje su izazvale populacijske promjene. Otok Murter koji se spominje 1557 po odličnom vinu i ulju, a 1597 da je sav obrađen "marljivom" rukom seljaka¹³⁰ 200 godina kasnije Fortis (1774) kaže¹³¹

126 Čelebi E. 1967.: Putopis, Sarajevo. (Vranu naziva "vrtom" Krčkog - Kninskog Sandakata)

127 Klaić N. 1990.: Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb, str. 149. 123. Traljić M. 1971.: Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, Radovi IJAZU u Zadru sv. 18 str. 375, vidi Op. 60 na str. 361., Bogović M. 1982.: Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine, Zagreb, Jačov M. 1992.: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia, Citta dell Vaticano, Biblioteca apostolica vaticana, I, II.

128 Desnica B. 1950 - 1951.: Istorija kotarskih Uskoka (1646 - 1749). I II Radovi SANU Beograd

129 O problematici Vlaha postoji ogromna literatura (Traljić M., Hrabak B., Ljubić Š., Marković M., Baković D., Novak G., Smičiklas T., Klaić N., Klaić V., Desnica B., Jačov M., Fortis A., Fusko P. i mnogi drugi) u kojoj su direktno ili indirektno zastupljena različita stanovišta. Ovom prilikom radi prostora nećemo nju citirati. Važno je ovom prilikom istaknuti da je svako ekstremno stanovište u identificiranju Vlaha kao stanovnika isključivo pravoslavne vjeroispovijesti znanstveno problematično, tendenciozno i objektivno neuvjerljivo. Apstrahirajući mnogobrojna kontraverzna stajališta, najvjerovatnije su Vlasi kao posebno (jezikom i nomadskim načinom života) stočarsko stanovništvo u vrijeme pokrštavanja prihvatili onu vjeroispovijest koju je prihvatila "kraljevska kuća" etničkog prostora na kojem su tada živjeli. Do vremena longitudinalnih pomicanja stanovništva uzrokovanih pritiskom sa istoka bile su jasne "granice" kojoj vjeroispovijesti pripada etnički prostor tadašnje Hrvatske. Prema tome po trajanju boravka i vremenu doseljavanja na etnički prostor Hrvatske postoje dvije skupine Vlaha: "stari" (predturski) od "novih" (koji ispred ili sa Turcima dolaze sa istoka). Kamen smutnje unjela je u distinkciju između jednih i drugih Venecija koja svo stanovništvo bez razlike izvan gradskih zidina Zadra i Šibenika naziva Morlacima odnosno Vlasima. Iz toga "lonca" različitih morlaka doseljenih na otoke samo indicacije govore o njihovom porijeklu, ali iz činjenice da su napustili prostor iseljavanja jasno govori da se nisu osjećali niti imali dovoljno zajedničkog sa onima koji su ostali ili došli u prostor iseljena poslije njih.

130 Stosić K. 1941.: Op. cit. str. 229 (pisano sitnotiskom)

131 Fortis A. 1984.: Op. cit. str. 108 Neobično loše piše o Murterinima "... kažu da u svakom čamcu lupeža na moru ima barem jedan od tih otočana koji služi kao peljar..." Međutim o takvim stvarima se radi "sramote" izbjegavalo pisati i govoriti. Treba razumjeti i odjeliti krimen od navika prebjeglog stanovništva iz prostora tradicionalno poznatog po bezakonju. Koliko je poznato do sad nitko nije pokušao ući u mentalni sklop čobana. Da se radi o različitim emotivnim procesima ilustrira neprirodna, gotovo materska nježnost i ljubav pri spasavanju svakog janjeta ili kozlića, kojeg će za kratko vrijeme bez ikakvog osjećaja zaklati. U stočarskim (uvijek siromašnim) sredinama otuditi nije "griješ" već "viteštvo" i izazov u kojem se ogleda čovjektivnost, hrabrost i snaga. Početkom stoljeća u kopnenom krševitom zaleđu još uvijek su nadmetanja za blagdane bila u majstoriji tko će preći (prebacujući "ajetak") veći zid sa trnjem tude "avlije". Danas je zaboravljena doskora korištena uzrečica bez osjećaja grijeha, srama i krivnje "vazmi, ako ne triba baci". Za takav postupak nema sa normalnog današnjeg stanovišta nikakve isprike, ali ne zaboravimo da je doslovno u tim vremenima bilo najvažnije preživjeti bez etičkog i moralnog opterećenja. Krade pogotovo stoke bili su podvizi o kojima se dugo uz vatru pričalo. U tom su se krili razlozi antagonizama između stanovnika otoka i obale od onih iz unutrašnjosti. Međutim Fortisova primjedba o podmuklim seljacima i smrtnoj opasnosti vlasnika zemlje pri naplati daća ima sasvim drugu pozadinu nego što iz teksta proizilice. Treba skrenuti pažnju na "nelogičnost" navedenih velikih svota najma i sa druge strane neshvatljivo siromaštvo. U tim vremenima nesigurnih političkih granica primjena vlasti različitih zakona bila je skoro nemoguća. "Nestati" u prostoru u slučaju nužde nije bilo teško, zato su pretjerane, tada konvencionalne visoke daće preuzimane relativno lako jer se od neodržane obaveze dalo pobjeći ili naprosto dug se praktički nije imao od čega utjerati. Zakonske prijetnje galijaženja (na "troveslicama") su i onako bile univerzalno primjenjivane. Stanje se bitno mijenja poslije pomicanja granice sa Portom u unutrašnjost. Tek tada kolonat u ovim prostorima dobiva pravu ozbiljnost i smisao

da se loza "... vrlo malo goji...", "... a podmukli seljaci radije se bave maslinom..." i "... poljoprivreda trpi posljedice..."

Sudeći prema učešću istih prezimena (1818) u ukupnom broju obitelji Murtera doseljavanje budućih "kornatarara" u drugoj polovici 17. i prvoj polovici 18. stoljeća u Murter vršilo se pretežno u većim rodovskim zajednicama¹³².

Da nisu svi doseljenici u Murter do polovice 18. stoljeća sa istim prezimenima (koje nalazimo u Kornatima) potražili kruh u Kornatima ustanovljeno je analizom posjeda četiriju obitelji istog prezimena (ukupno 170 kućanstava)¹³³. Od mnogih razlika između jednih i drugih najmanje je naglašena disproporcija produktivnih površina (oranica, vinograda, voćnjaka - maslinjaka bez Modrava) na matičnom otoku. Razlika u ukupnoj površini posjeda Kornatarara i nekornatarara na Murteru je samo 1,97 %. Međutim što je manja razlika u vremenu doseljavanja u Murter to su i manje razlike u veličini posjeda. Kasniji Kornatarari u prosjeku imaju skoro upola manje posjeda na kopnu (Modravama). Kornatarari (istog prezimena) su danas ukupno posjedovno 4 do 5 puta "bogatiji" od nekornatarara, a po pašnjačkim površinama Kornatarari su 29 puta bogatiji. Međutim velike su razlike (oko 20 %) u posjedu na kopnu između kornatarara iz 1818 - 1830 i nekornatarara¹³⁴. Dostupnost i grčevito držanje i najmanjih parcela posjeda "pod svakim oblakom"¹³⁵ murterskih Kornatarara je jedan od najvažnijih razloga današnjem specifičnom obliku (ne)naseljenosti Kornata. Tome je doprinio i kalendar poljodjelskih radova istih kultura uzgajanih u međusobno udaljenim dijelovima posjeda.

Po slijedu doseljavanja na Murter ranije doseljeni Kornatarari imaju više kvalitetnih produktivnih površina (po katastru 1997) na matičnom otoku od kasnije doseljenih. Po prezimenima obitelji (1818) koje nalazimo u Kornatima od onih koji ne sudjeluju u iskorištavanju Kornata vidljiva je razlika u broju članova obitelji. Veći broj članova imaju obitelji Kornatarara.

132 Iz popisa svih 141 obitelji sela Murtera (poimence članova sa godinama rođenja) 1818. (vlasništvo autora) 32 % čine obitelji (Skracčić 11 %, Turčinov 7 %, Mudronja 5 %, Bažikov 4 %, Juraga 2 %, bez Šikinih iz 1651 u Murteru i 1662 na Zutu i G(a)rbin u Murteru 1658 i Kornatima 1711.) prezimena kornatarara do 1762. godine ili 40,4 % od ukupnog broja stanovnika. Svakako da takva brojčana nadmoć u vremenskom rasponu od 116 godina (1702 - 1818) nije posljedica fertiliteta nego velikog broja osoba istog cognomena. To se vidi iz dobne strukture stanovništva 1818 (Kulušić S. Disertacija str. 262 sl. 152 i str. 265)

133 Ukupno je analizirano 170 katastarskih vlasnika (četiriju prezimena svih Jalića, Skracčića, Turčinovih i Kulušićevih). Od toga je 98 onih koji imaju posjede na Kornatu i 72 onih koji nemaju posjeda na Kornatu. (Analiza je učinjena prema individualnim posjedovnim kartonima Katastarskog ureda u Šibeniku 1996.). Svaki posjed zabilježen na katastarskom posjedovnom listu smatramo (kućanstvom) domaćinstvom

134 Dok su prvi Kornatarari povećavali dopunske izvore egzistencije u Kornatima dotle su nekornatarari iste našli na neposrednom kopnu - Modravama. I jedno i drugo teritorijalno povećavanje posjeda dešavalo se istovremeno s tom razlikom da se povećavanje posjeda na otoku Murteru i Modravama osim otkupom vršilo mahom na račun zajedničkog (često tuđeg) općinskog - komunalnog zemljišta ("komunade") dok je na Kornatu svaki m² zemljišta najprije kolonatskom obavezom iznajmljen, a potom otkupljen. Postojala je vremenska razlika u otkupu. Na Murteru, školjima i Modravama seljaci su osim starog "slobodnog" zemljišta koje su posjedovali počeli sa otkupom kolonatskih zemalja krajem 18. stoljeća. Kakve su poteškoće u toj ekspanziji egzistencijalnog prostora bile vidi se iz nbrojenih tužbi, žalbi i presudama. Na Kornatima se to dogodilo između 1859 i 1896.

135 Za bolje razumijevanje specifične "kolonizacije" Kornata potrebno je ukazati na specifičan ("nemoralan") prostorni razmještaj posjeda murterina. Krajnji dijelovi njihovih posjeda (prije mahom pod kolonatskom obavezom) rastegnuti su od matičnog mjesta morem 35 km, kopnom oko 15 km. Raspored posjeda prema katastarskim općinama 86,2 % čine Kornati, 6,9 % Murtere - Betina sa "školjima" (otoci oko Murtera), 6,8 % Modrave ("Kraj") dok manje od 1 % na Tisno, Jezera, Pirovac, Tkon, Banjevce, Velim i Biograd. Dostupnost do posjeda bila je moguća jedino brodom. Dostupnost do krajnjih dijelova posjeda u trajanju od jednog dana bila je moguća samo na Modravama i "školjima" svi ostali bili su izvan dosega u trajanju od 1 dana.

Pojava murterskih Kornataru u Kornatima bila je uvjetovana prvenstveno ekonomskom nuždom u prenaseljenom Murteru¹³⁶, nasljedem tradicionalnog načina gospodarjenja i adaptiranjem u novoj maritimnoj sredini¹³⁷. Možda nije neosnovano ustvrditi da prvi murterski Kornataru u Kornatima čuvajući stoku nisu primili motiku u ruke sve do druge polovine 18. stoljeća¹³⁸ jer kvartarne naslage Kornatskih polja obraduju koloni sa Dugog otoka. Kornati 1797 imaju 18 službeno zabilježenih stanovnika¹³⁹.

Posebno je interesantno zaviriti u porodičnu strukturu 51¹⁴⁰ kornatska kolona sa Murtera (89,9 % od ukupno 63) između 1818¹⁴¹ i 1824 - 30¹⁴², jer ilustrira teško gospo-

136 Stanje ilustrira niz dokumenata u kojima se vode "zakonske" borbe - pravde (sa naseljima na kopnu) za osiguravanje i povećavanje ekonomske baze gospodarskih površina (šume, pašnjak, obradivo zemljište) na samom otoku, susjednim otocima ("školjima") i neposrednom kopnu (Kulušić S. 1984.: Op. cit. str. 109 - 128, Dulibić B. 1955.: Borba Murterskih seljaka za "staro pravo", Šibenska revija II, rujan, Stošić K. 1941.: Op. cit. str. 227 - 230). "Stampa" deli Poveri comuni di Murter e Betina Teritorio Di Sebenico (vlasništvo autora).

137 Teško je vjerovati, ali 1783. od ukupnog broja (85) umrlih od gladi u Murteru umire 59 osoba. Taj događaj izgleda paradoksalan za otok okružen morem i bogat ribom. Jedino logično pojašnjenje razloga je "kontinentalni-vlaški mentalitet" Murterina uz okrutne restrikcije nametnute od najomprimaca i vlasnika otoka Murtera

138 Prema velikoj razlici u broju parcela (1 - 11) koju obraduje obitelji istog prezimena možemo zaključiti da obitelji istog prezimena na istoj lokaciji sa malim brojem čestica su primile kolonatske obaveze ranije jer je obaveza nasljedno prenošena od onih sa većim brojem parcela koji su tu obavezu tek prihvatili. Međutim prva spomenuta prezimena na Kornatima sa velikim brojem parcela (Šikin 17, Magazin 56, Skračin 34 i dr.) pokazuju da su se relativno kasno uključili u kolonat agrarnih obaveza tj. ostali su u funkciji pastira radi čega su i došli u Kornate

139 Perićić Š. 1993.: Statistički podaci o proizvodnji na zadarskom području god. 1803 - 1804. Poseban otišak iz Acta historico - oeconomica, 20, Zagreb, str. 123., Op.: Iz bilješke se ne razabire po kojem su kriteriju "stanovnici" Kornata zabilježeni, ali njime nisu zasigurno bili obuhvaćeni svi prisutni. Broj popisom obuhvaćenih osoba morao se odnositi na 13 kuća "skinutih" sa katastarskih mapa 1824 - 1830. Prema razmještaju kuća, sve se nalaze izvan dosega u trajanju od jednog dana do naselja Dugog otoka. Pošto se kuće nalaze uz obradive površine polja izgleda da je zabilježeni 18 stanovnika pretežno vezano uz agrar. Popisom zasigurno nisu bili obuhvaćeni čobani jer 7 godina kasnije na Kornatu pase 3,569 glava sitne stoke i 65 glava krupne stoke (34 goveda, 28 magaraca i 3 konja). Za čuvanje tako velikog broja sitne stoke bilo je neophodno najmanje 10 do 12 pastira. Vjerojatno dio nepopisanih stanovnika su čobani sa Murtera, koji će se 33 godine kasnije (1830) pojaviti kao koloni vezani za zemlju. Veliki broj krupne stoke (3,6 po "stanovniku" Kornata iz 1797) govori da se promet na Kornatima odvijao "kopnenim putem" i to longitudinalnim smjerom prema najbližim mjestima prelaza na Dugi otok, a broj goveda o oranju plugom u kvartarnim naslagama polja. Krupna stoka ukazuje na trajniji boravak određenog broja ljudi

140 Iz popisa kolona na poledini katastarskih mapa postoje razlike u broju kolona po broju kuće stalnog mjesta boravka označenog uz oznaku parcele koju obraduje i ukupnog broja imena i prezimena kolona. Pošto uz neka ista imena i prezime kolona nije navedeno ime oca broj kolona mogao je biti za 8 - 10 % veći. Brojčana razlika bi u tom slučaju bi iznosila oko 10 %. Potrebno je napomenuti da mapa Lavse i kolona na poledini nije bila dostupna. Stoga pri preuzimanju navedenih, vrijednosti treba navedeno uzeti u obzir

141 Popis obitelji 1818 sa brojem članova, unutrašnjem srodstvu između članova obitelji, oznakama primogeniture, prezimenima nevjesta i godinama rođenja ima 12 listova (24 stranice). Vjerojatno su samo 2 lista (4 stranice) nestale jer "popis započinje rednim brojem 12, a završava sa nepotpunim 141. Oznaka godine (1818) nije navedena, ali smo zaključili da se radi o toj godini jer poslije nema "mlađeg" datuma rođenja upisanih. Dragocijeni su izvor informacija jer su omogućili po osobnom imenu muških članova kroz različite dokumente (oporuka, "kupovština", "dilidbi" i arhivskih bilješki) zahvatiti razdoblje od polovice 18. stoljeća i slijediti i dokazati refleksije općih gospodarskih zbivanja unutar pojedinih obitelji do danas. Kao i drugi stari dokumenti (oko 5 kg) u posjedu autora slučajno su spašeni od uništavanja u vremenu "popravljanja" naše povijesti. Isti će biti poklonjeni kad se (ako ikad) službeno otvori Zavičajni muzej u kome će svi eksponati biti uredno katalogizirani

142 Obiteljska struktura i broj parcela koje obraduju dobivena je iz podataka istih obitelji prema imenu nosioca kolonatske obaveze (izvršena je vremenska korekcija starosti od 12 godina) iz popisa obitelji 1818 i podataka na poledini Katastarskih mapa 91, 92, 96 (Knežak) i 89, 90, 94, 95, 74, 75, 81, 82. (Kornat, Žut, Sit, Trtuša, Koritnica, Željkovac, Tarac, Magazinove ograde) Mappa Catastrali nel R. Archivio di stato complete necesse anno 1830 (tzv. radne karte) Sali, Fasc. 112, PAZ u Zadru (mjerilu 1 : 5,760)

darsko stanje u kolonatskim odnosima prije velikih reformi poslije 1848¹⁴³ u kmetstvu kopnene Hrvatske. Od ukupno 63 kolona na tlu Kornata analizirano je sa Murtera 13 (25,5 %). Sa Dugog otoka, ih je ukupno 13 (20,6 %); iz Sali 9, Žmana 1 i Zaglava 2¹⁴⁴ čija su prezimena od prvog spomena do danas vezana za Kornate¹⁴⁵. Od ukupno 188 parcela (katastarski ucrtani kao vinograd sa ili bez maslina) na Kornatima, 52 (27,6 %) parcele obrađuje analiziranih 13 kolona sa Murtera. Petero od njih živi u obiteljskoj zadrugi¹⁴⁶ (od 9 do 15 članova). Prosječan broj obrađivanih parcela "zadugara" je 4,75 za razliku od ostalih sa 3,6. Svaki kolon u prosjeku obrađuje 3 parcele. Prosječna starost glave obitelji (nosioca kolonatske obaveze) "zadugara" je 68,2 god., a nezadugara 55,2 god. Prosječna starost¹⁴⁷ svih članova zadruge je 32,8 god., a nezadugara je 34,2 god.

Ovakvo nanizani podaci ostaju bez utiska, ali ako tome dodamo da je na Kornatima 1830. bilo samo 13 kuća¹⁴⁸ onda se treba upitati gdje je i kako boravilo za vrijeme gospodarskih radova 50 preostalih kolona (zasigurno barem sa dijelom obitelji) sa Murtera. Boravilo se i živilo u brodu, ako je vjerovati da 1840. Murter ima 138 lada¹⁴⁹ ili "u suho"

143 Poslije pada Venecije Kornati postaju dio Austrije (1797 - 1805), zatim Italije, Francuske Ilirije (1806 - 1814), potom ponovno Austrije (1814 - 1918). U svim pokrajinama Austrije 1848. je zakonski ukinuto kmetstvo. Proces ukidanja kmetstva teкао je postupno od 1816 (stupanjem na snagu Codice civile generale Austriaco, Milano 1815, I, II, austrijskog građanskog zakonika kmetovi su se mogli sami otkupljivati do 1848). Međutim u Dalmaciji su kornatski odnosi smatrani liberalnom institucijom privatno - pravne naravi tako da do nikakvih promjena u odnosu težak (kolon) i vlasnik zemlje (obično konte) nije došlo. Ostali su isti vlasnički odnosi iz vremena Venecije sve do 1930. Vlasnik zemlje pod različitim uvjetima davao je zemlju po starim uzancama. Položaj kolona bio je u toliko teži što je iznajmljeno najvrednije zemljište pod pojedinim kulturama (maslinjak, vinograd) ostali nasljedna obaveza. (Peričić Š. 1993.: Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848. Split, Ivšić M. 1936.: Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb., Medini 1929.: O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji, Zadar. Obad S. 1976.: Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814.-1859. g., Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici., Šibenik str. 331 - 375., Bičanić R. 1937.: Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873 - 1895, Zagreb)

144 Znakovito je da niti jedan kolon sa Dugog otoka kasnije ne učestvuje u Kupovanju Kornata. Kasniji kupci sa Dugog otoka Špralje (osim ako se pod Smana ne podrazumijeva Špralja) i Sešelji nisu spomenuti kao koloni (na otoku Katini su 1830 spomenuti Milic, Smana i Glucko)

145 Na poledini katastarskih Karata (Vidi Op. 147) evidentirani su po broju kuće u Murteru: P 14, K 4, D 18, G 75, D 30, A 86, C 29, U 31, C 160, D 48, R 93 i 2 Q 105

146 Koloni zavedeni pod Q 105 (dva brata upravo su razbili zadrugu i podijelili kolonatsku obavezu (zajedno bi u zadrugi imali 11 članova)

147 Prosječno trajanje života 1825 - 1829 Murterina, bez mortaliteta dojenčadi bila je 50 godina, a sa mortalitetom dojenčadi 34 godine. Prosječno trajanje života će opadati sve do 1875 - 1879. kada dostiže svoj minimum. Tada je prosječno trajanje života bez mortaliteta dojenčadi 28 godina, a sa mortalitetom dojenčadi samo 21 godinu. (Kulušić S. 1984.: Op. cit. str. 108. Trajanje života dobiveno je zbirom godina života (od rođenja do smrti) podjeljen sa brojem stanovnika. Pod dojenčadi smo uključili djecu staru do 1 godine. Mora se napomenuti da niti u ostaloj Evropi stanje nije bilo puno bolje. (Kulischer J. 1957.: Opća ekonomska povijest, Zagreb. str. 87 Navodi da je trajanje života u Francuskoj prije revolucije bilo oko 25 godina, Švedskoj između 1816 - 1840. oko 41 godinu)

148 Na otoku Kornatu 9 (Vela lučica 4 i Trtuši 5 i Poljicu 1), na Žutu 3 (u Struncu 1, na Grbi 1 i Pritaništu 1). Kuće su "skinute" sa katastarskih mapa 1824 - 30. Od kuća tog vremena uspjeli smo pronaći samo 3 (na Katini, pokraj Poljica i oko 250 m istočno od uvale Šipnate. Morale su (osim jedne) biti pokrivene travom jer nema tragova keramike. Građene su bili "u suho", bez prozora sa niskim vratima okrenutim prema jugo-zapadu. Unutrašnja im je površina bila između 9 i 12 m².

149 Operatio dell'estimo censuario distrito di Sibenico, Arhiv mapa i karata za Istru i Dalmaciju u Splitu. Više o tome Fijo O.: Pomorstvo zadarsko šibenske regije u drugoj polovici XIX stoljeća, Tab na (stanje 1880) na str. 262, Tabela (stanje 1880). na str. 263, Tabela (stanje 1879)., na str. 264.

zidanim bunjama ili kućicama¹⁵⁰. Ako usporedimo sa ukupnom površinom kvartarnih naslaga kornatskih polja u kršu (464,700 m²) onda je svaki kolon obrađivao u prosjeku oko 7,300 m² (što čini istostranični kvadrat 85,4 m). To je površinom znatno prelazilo njihovo kvalitetnije zemljište na Murteru, Modravama ("na kraju") i školjima. Matematički dobivene vrijednosti samo djelomično odgovaraju stvarnom stanju iz više razloga. U tim vremenima autarkične estenzivne ekonomije dio najkvalitetnijeg zemljišta bio je pod žitaricama. Takve rijetke parcele u Kornatima moguće je prepoznati po relativno velikoj površini bez pregradnih zidova i "gomila" unutar njih. (Na pr. u Šipnati sjevero-istočno uz sam kraj obrađene udoline). U Kornatima stočarstvo je još uvijek (najmom ogromnih pašnjakih površina) najprofitabilnija gospodarska djelatnost¹⁵¹, te je dio najvrijednijeg zemljišta unutar polja (u blizini lokava) ostavljan kao rezervna ispaša (ili za uzgoj trave - sijeno) u sušnom dijelu godine. Vrijednost zemljišta nije se mjerila površinom već brojem panjeva vinove loze, stabala maslina i smokava. Usporedbom¹⁵² proporcija imanja zaključuje se da su kornatski koloni uz ogroman trud bili tek 20 % - 30 % bogatiji od svojih susjeda na matičnom otoku.

Odnosi se bitno ne mijenjaju na tlu Kornata sve do "kupovština", ali sve je izraženiji nesklad između stočarenja i zemljoradnje koja postupno postaje sve značajniji gospodarski faktor. Postoje dva različita trenda u agrarnom iskorištavanju Kornata od druge polovice 18. stoljeća do posljednje četvrtine 19. stoljeća, koji nisu sasvim u skladu sa općim posljedicama uključivanja Dalmacije¹⁵³, u robno-novčanu rano-kapitalističku ekonomiju političkih tvorevina kojima je zadarski prostor pripadao. Prvo razdoblje traje do otprilike 1810 kada je maslina¹⁵⁴ (mjestimično uz žitarice) glavna agrarna biljka Kornata¹⁵⁵. Tome glavni razlog nije bila ekonomska vrijednost ulja i stoke koja još uvijek pase na otvorenim pašnjacima Kornata nego najveći ostvareni profit uz što kraći boravak većeg broja ljudi u Kornatima. Naime, između 4 i 6 godine

150 Od njihovog ukupno nepoznatog broja pronađene su 2; 1 na Katini sa grubo uklesanom 1808 godinom uz nju i jedna 400 m od uvala Šipnate. Posebno je interesantna u tvrdo zidana kuća vjerojatno iz 15. ili 16. st., jer je građena "voltano" (kasnije nadozidana) uz Poljice

151 U Kornatima je 1804 proizvedeno oko 1.000 kg vune (2.009 Lib. Op. postoje 2 mletačke Libre, laka 301,23 gr. i teška 476,00 gr.) što približno odgovara proizvodnji po 1 glavi sitne stoke, ali 3,580 kg sira (7,160 Lib.) svakako zbunjuje jer je proizvedeno oko 300 % više po glavi sitne stoke nego 1900. Prema broju stoke sitnog zuba (3,569) iz iste godine trebalo je biti proizvedeno oko 1,000 kg. Svakako nesklad upućuje na niz zaključaka od kojih intenzivno stočarenje nije razlog, jer je u Kornatima stoka sitnog zuba uvijek (do 1945) maksimalno intenzivno iskorištavana

152 Usporedba je vršena iz 14 oporuka u vrijeme prije kupovanja Kornata, jedne procjene ostavštine i 4 diobe obiteljskog posjeda

153 Perićić Š. 1993.: *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.* Split, Foretić D. 1969.: *O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do prvog svjetskog rata*, Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri, Zagreb, Lapenda S. 1980.: *Razvojni put poljoprivrede, šumarstva i stočarstva u Napoleonovoj Dalmaciji*, Pregledi, 3, Split

154 Od ukupne proizvodnje ulja zadarskih otoka na Kornatu 1804 se proizvelo 3,07 % (U Salima 9,917 lit. ili 20,7 % od ukupne proizvodnje zadarskih otoka) Perićić Š. 1993.: *Statistički podaci o proizvodnji na zadarskom području g. 1803 - 1804.* Posebni otisak iz *Acta historico - economica*, 20, Zagreb

155 Iz podataka (Perićić Š. 1993.: *Op. cit. str. 126, tab IV*) da je na Kornatima proizvedeno 24 barila maslinovog ulja ili ukupno 1,545.6 lit. (1 barilo 64,4 lit.) prema broju litara na primitivan način istisnutog ulja može se zaključiti da je na Kornatima u tom vremenu (1804) bilo između 1,250 do 1,650 stabala maslina (oko 1 lit. po jednom stablu). Ti "službeni" podaci zasigurno ne odgovaraju pravom stanju jer se radi "poreza" uvijek utajivalo pravo stanje. Vjerojatno da je proizvedeno barem 30 % više

starosti maslina¹⁵⁶ postaje dovoljno snažna i visoka, da joj za razliku od vinograda ocvane ne može nanijeti štetu. Drugo razdoblje traje do posljednje četvrtine 19. stoljeća u kojem unutar naslaga većine polja (kvartarnih) na ograđenim skupovima parcela¹⁵⁷ apsolutno dominira vinova loza (Trtuša, Kortinica, Tarac). Znakovito je da u tom razdoblju parcele sa monokulturom vinove loze pripadaju stanovnicima Dugog otoka koji su bliži Kornatu za razliku od parcela koje obrađuju koloni sa Murtera koji su daleko od Kornata i gdje su kulture maslina i vinove loze izmiješane. Stoga korijeni (ne)naseljenosti Kornata u vremenu kolonata leže u dominaciji korisnika tla izvan Kornata iz istog mjesta stalnog boravka, u egzistencijalnom ekvilibriju korištenog zemljišta i pašnjaka na Kornatima i na matičnom otoku, u kalendaru poljodjelskih radova i položaju Kornatskih otoka u doseg jednog dana.

Kornati od "kupovština" do svjetske gospodarske krize 1929 - 30¹⁵⁸

Uobičajena su dva pitanja zašto i kako su Murterini i Betinjani postali većinski vlasnici Kornatskih otoka (oko 86 % njihove ukupne površine) kad su njima bliži ili podjednako daleki mnogi od davnine naseljeni otoci (Dugo otok, Žirje, Iž, Vrgada, Pašman i Kaprije). Odgovor na prvo pitanje je prema iznesenome dovoljno jasan: jer su specifične socijalno-ekonomske prilike na otoku Murteru to uvjetovale. Odgovor na drugo pitanje je sticaj "sretnih" okolnosti koje su tome pogodovale, tj. vlasnici Kornatskih otoka (Tippman, Afrić) željno su tražili i čekali kupca, a Murterini "gladni" zemlje i pašnjaka jedva dočekali da ih kupe.

Prodaja Kornata je posljedica promjena političkih sistema¹⁵⁹ sa jasnim znakovima budućih promjena u posjedovnim odnosima. Poslije propasti Venecije¹⁶⁰ i uključivanja Dalmacije u austrijsko carstvo, počinje uvođenje "stabilnog katastra" na bazi trigonometrijske mreže.

Carskim ukazom 1817. počela su prva katastarska snimanja na Silbi. Sustavno katastarsko premjeravanje Dalmacije izvršeno je u 16 godina (1823 - 1839), a sa dopun-

156 Maslina je bila sadena uz rubove polja ili rijetkim malim ogradama izvan kvartarnih naslaga polja. Takva je "originalna ograda" Babićeve (iz tri dijela sa ukupno 9 stabala maslina) nedaleko Lučice. Babića više nema na tlu Kornata, ali se oni spominju u Salima i Velom ratu na Dugom otoku 1608. (Jelić R. 1974.: Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine, Zadarsko otočje, Zbornik, Zadar 147 - 205)

157 U Kupovštini Žuta 7. siječnja 1885. takve parcele obradivog i obrađenog zemljišta nazvane su "starijom zemljama" koje treba razlikovati od "novih zemalji" dobivenih krčenjem kornatskog kriša poslije "Kupovštine")

158 Svaka od gospodarskih kriza prva (1813 - 1823), druga (1873 - 1895) i treća (1929 - 30) imala je u većoj ili manjoj mjeri svoj odraz u gospodarenju na tlu Kornata

159 Potpisivanjem mira u Campo Formiju (blizu Udina) 17. listopada 1797 između Napoleona i Austrije 400 godišnje vladavine Serenissimi na Jadranu prestaje, a cijela obala Istočnog Jadrana kratkotrajno (prva vladavina Austrije 1797 - 1805, Zadar postaje glavni upravno administrativni centar Dalmacije) ulazi u sastav Austrije. Poslije potpisivanja mira u Bratislavi 22. prosinca 1805. Austrija ustupa bivše Mletačke posjede Francuskoj koja njima vlada do 1813. Međutim u ratu između Francuske i Rusije sa Engleskom Jadran postaje poprište borbi (kontinentalna blokada) gusarenja i nasilja nad stanovništvom obale (posebno otoka). Porazom Napoleona u Rusiji, naša obala dolazi drugi put pod vlast Austrije (1814 - 1918.)

160 Iako je zakonom u svim pokrajinama Austrije 7. studenog 1848. ukinuto kmetstvo pod pritiskom dalmatinskog plemstva 4. ožujka 1849. taj zakon u Dalmaciji privremeno odgođen. I dalje se plaća "kampatik". Iz privatnih dokumenata (Šikin, Turčinov i dr.) težinu obaveze podavanja ilustrira nazivanje utjerivača "vukodlakom" i "robačem"

skim mjerenjima potpuno je završeno 1845¹⁶¹. Samo sedam godina kasnije (1852) na snagu stupa novi Zemljišni zakon kojim je uvedeno plaćanje na osnovu čistog (zemljišnog) katastarskog prihoda¹⁶². Reakcija na promjene zakona bila su prva otkupljivanja¹⁶³ (dozvoljena zakonom iz 1816) pojedinih zemljišnih čestica pod kolonatskom obavezom na Kornatima od 29. rujna 1869 (od Tippman L) i 26. travnja 1864. (od crkve Sv. Stošije u Zadru). Glavni razlog rasprodaje Kornatskih otoka bila je disproporcija između plaćanja zemljarine nametnuta vlasnicima ogromnih površina otočja i ostvarivanje profita iznajmljivanjem. Međutim mnogobrojni su razlozi daleko kompleksnije naravi. Spomenimo samo dva: a - Povezivanje i uključivanje Dalmacije u kopnenu cjelinu Austrijskog imperija Kornatski otoci u kratko vrijeme gube svoju gospodarsku vrijednost, ostajući na periferiji gospodarskih zbivanja novog vremena. Prethodno, dragocjeni izvori Kornata (stočarstvo, ribarstvo, solarstvo, kamenolomstvo) u sklopu uskog teritorijalnog pojasa Venecije¹⁶⁴, postaju ekonomski beznačajni i vlasnicima su nekonkurentan prostor s obzirom na ponudu tadašnjeg tržišta¹⁶⁵.

Suprotno tome u lokalnim okvirima prenapućenom, isključivo poljodjelskom, Murteru Kornati postaju ekonomski jedini mogući izlaz iz egzistencijalnog "siromaštva"¹⁶⁶. Uz ogromna odricanja¹⁶⁷ i dugove Murterini (37 iz Murtera, 4 iz Betine i 2 iz Zaglava - Dugi Otoka) zajednički kupuju ("Kupovštine")¹⁶⁸ Kornatske otoke u četiri navrata: Otok Sit 11. listopada 1851. za 912 Forinti, Žut 7. siječnja 1885. za 5,550 Fiorina, jugo-istočni Kornat "Trtuša" 10. listopada 1886. za 2,000 Fiorina i sjevero-zapadni dio Kornata 15. lipnja 1896. za 12,000 Fiorina. Zajednički kupljeni Kornatski otoci počinju se djeliti ("Dilidbe") između kupaca: Otok Žut dijeli se 7. siječnja 1885. na 8

161 Butorac D. 1997.: Godina katastarskog ureda u Splitu, Rukopis referata i Geodetskog kongresa Hrvatske u Zagrebu

162 Katić L. 1959.: Gospodarsko stanje Splita i okolice po desetini u prvoj polovici XIX. stoljeća, Anali Instituta HAZU u Dubrovniku, 6 - 7, Dubrovnik., Obad S. 1976.: Gospodarske prilike u Šibeniku i okolici sredinom devetnaestog stoljeća, Acta historico - oeconomica Iugoslaviae, III, Zagreb

163 Spomenute na prvoj stranici rukopisa diobe Trtuše od 26. srpnja 1887. (vlasništvo autora)

164 Sva proizvodnja Dalmacije bila je raznim zakonima i odredbama bila diktirana i kanalizirana prema Veneciji ili u smjeru koji je Serenissimi donosio najveću korist (sol, stoka, stočni proizvodi, riba, drvo, kamen i dr.). Šišević I. 1977.: Prijevoz stranog tereta dubrovačkim brodovima u Ankonu 1766. g., Pomorski zbornik, Sv. 15 Rijeka, Frajdenberg M. 1970.: Seljak i gradsko tržište u Dalmaciji od XIII do XV stoljeća, radovi JAZU, Zagreb, Paci R. 1971.: La "Scala" di stato e il comercio Veneziano nei Balcani fra cinque e selcento, Deputazione di storia patria per la Venezia, Miscellanea di studi e memorie, Venezia, Toljić M. 1978.: Mancere i kastrere, brodovi za prevoz živog blaga u Mletke, Adriatica maritima, 2, Zadar, Raukar T. 1977.: Op. cit. i dr.

165 Usporedimo li oko 6,000 (maksimalan broj) glava sitne stoke na kornatskim otocima 1808 sa ukupnim brojem sitne stoke 1,852.334 na tlu Dalmacije (ovaca 1,105.070, koza 747,526) Peričić Š. 1993.: Op. cit. str. 43, 151) onda dobivamo jasniju sliku objektivne vrijednosti stočnog fonda koja je prema različitim ugovorima nosila samo djelomičnu korist vlasnicima Kornata. Prosječan broj stoke sitnog zuba u razdoblju između 1819 i 1849 kretao se oko 1,210,000.

166 Kornatski pašnjaci težacima Murtera kojima je bilo dozvoljeno držati najviše 5 glava sitne stoke na matičnom otoku Kornati su značili pitanje opstanka

167 Kako je bio "dug rep" neplaćenih dugova vidi se iz "Dozvole ovrhe" od 5. kolovoza 1906. kojom se ovlašćuje ovrha posjeda 59 (od ukupno 81) težaka iz Murtera što približno odgovara svakom drugom domaćinstvu sela. (vlasništvo autora)

168 Više o tome (Kulušić S. 1996.: Op. cit. str. 522 - 256) Originalni rukopisi osim što se nalaze na nepoznatim mjestima (Originalna kopija rukopisa SZ Kornata "nestala" prije 4 godine, ali je fotokopija sačuvana kod autora kao i originalni primjerci diobe i kupovštine Žuta i diobe Trtuše. Kupovština Trtuše nalazi se kod Stipanela A. - Murter)

dijelova, Kornati (jugo-istočni dio - Trtuša) dijeli se u dva navrata 29. rujna 1864. ("stare zemlje")¹⁶⁹ i 26. srpnja 1887. u 3 osnovne cjeline podijeljene na 12 dijelova, i Kornati (sjevero-zapadni dio) 10. rujna 1897. na 14 dijelova. Interesantno je istaknuti trajnost naslijeđa kolonatskih obaveza u Kornatima, kada novi vlasnici (težaci) Kornatskih otoka, oslobodivši se sami kolonata istovremeno "kupuju" i 22 kolona ("kmeta") mahom sa Dugog otoka.

Što se dogodilo sa Kornatima poslije promjene vlasnika pojasnit ćemo u najsažetijem obliku. Malo vrijedno Kornatsko kopno u širim relacijama postalo je go-spodarski dragocjeno murterskom seljaku.

"Slučaj", "sreća" ili "nesreća" često su odigrali u životu ribara i otočana presudnu ulogu. Tako je "sreća" bogatog ribolova posredno uvjetovala "gubitak" Kornata Dugootočanima, a "nesreća" francuskih vinograda uništenih filokserom (1870 - 1890)¹⁷⁰ uvjetovala (konjunkturu vina) odnosno agrarnu "revoluciju" na tlu Kornata¹⁷¹. Tada u povjesnom vremenu počinje najznačajnija transformacija kornatskog pejzaža, koja se za razliku od ostalih vanjskih¹⁷² zadarskih otoka (Silbe, Oliba, Ista i dr.) i poslije pojave filoksera (1900.)¹⁷³ na Kornatima nastavila sve do 1926. Iako su Kornati kupljeni sa osnovnom namjerom da budu korišteni kao pašnjak, spomenuti događaji incirali su intenzivno agrarno djelovanje. Razdoblje pomamnog krčenja krša poslije kupovanja Kornata nastavlja se i poslije 1909, mahom uništenja dalmatinskih vinograda. Nevjero-jatan intenzitet povećavanja obradivog zemljišta doseže kulminaciju između 1897 i 1926 kada je ukupno obradivo zemljište Kornata krčenjem povećano u roku od 30 godina¹⁷⁴ za oko 60 %.

Takvo reagiranje Murtera na tlu Kornata odraz je niza faktora i specifičnih prilika koji prelaze okvire ovoga rada. Navedimo samo važnije vidljive posljedice, koje se često pojednostavljeno tumače.

Kornati prestaju biti "otvoren pašnjak" poslije 1889. U prve 2 godine poslije dioba sazidano je desetak u "suho" građenih zidova¹⁷⁵ koji su presjekli Kornat i Žut "od mora do mora". U roku od 60 godina (1845 do 1905) sazidano je preko 75 % svih "u suho" zi-

169 U tom razdoblju istovremeno sa Murterinima obrađivane zemlje otkupljuju koloni sa Dugog otoka. Značajno je da oni otkupljuju djelove najkvalitetnijeg zemljišta kvartarnih naslaga polja Truše, Tarca i Poljica. To su oni najkvalitetniji obradivi prostori koji će ostati opkoljeni krčenjem Murterina okopoljskog vapnenačkog prostora u 31 godini, između 1895 i 1926.

170 Bičanić R. 1937.: Agrarna kriza u Hrvatskoj, Zagreb

171 Sve površine iskrčene na vapnencima (mahom Murterske) do 1901. bile su zasađene lozom, a uz rubove ograda maslinom (oko 27,0 % od danas ukupno obradivog zemljišta), a sve obradive površine unutar polja (mahom Dugootočke) isključivo vinovom lozom. Ali u vremenu od 20 godina (1887 - 1906) cijelo novo iskrčeno zemljište na kršu (oko 40 % od danas ukupno obradivog zemljišta) bilo je zasađeno primarno lozom uz masline)

172 Filoksera (*Phylloxera vastatrix*), žiložder, trnsna uš, trtna uš, filošera pojavila se na našim otocima najprije na Lošinju 1889. (vidi zbirku karata br. 125., PAZ u Zadru). Prenesena je brodom (Lošinjsko brodarstvo) da bi 1901 zahvatila Ist, Olib, Silbu (silbsko brodarstvo) Pag, Vir, Ugljan, Pašman, Dugi otok i Kornat (ali ne Žut) i Murter. Do 1909. zahvatila je sve otoke naše obale. Putovanje "žiloždera" od Trsta i Lošinja jasno govori o pomorskim vezama sa zapadnim Sredozemljem i Amerikom

173 Murter nalazi kompenzaciju gubitkom vinograda u maslinarstvu, kao što je Sali privremeno našlo u ribarstvu, otvaranjem tvornice 1909. za konzerviranje ribe "Mardešić". Murter će biti posljednji otok koji će biti uključen u "bijeg sa sela"

174 U idućih 84 godine (1926 do danas) povećano je samo 6 %

175 Kulušić S. 1999.: Tipološka obilježja gradnje "u suho" na kršu Hrvatskog primorja, Hrv. geogr. glasnik, 61, 53-83

danih zidova unutar i izvan ograda. U vremenu od 25 godina (1887 do 1914) sazidano je preko 60 % zidova Kornata. Koza sasvim nestaje sa kamenitih pašnjaka Kornata. Na žuto bijelim Kornatima postaju sve brojnije zelene "pjege" novih ograda zasadenih vinovom lozom i maslinom¹⁷⁶. "U suho" zidane nastambe iz vremena kolonata dopunjuju se novim i ubrzano počinje pomicanje bliže moru. Kuće mijenjaju svoj izgled i veličinu (upotrebom žbuke i maltera, krovnom konstrukcijom i krovnim pokrovom). Pojavljuju se prve cisterne¹⁷⁷ uz kuće. Poslije dioba između prvih originalnih kupaca Kornata dolazi do prodaja određenih dijelova novim kornatarima ili kupcima "druge ruke" koji su glavni agensi u transformaciji pejzaža. Njihov dolazak vremenski se poklapa sa povećanjem obradivog zemljišta. Sa njihovim starenjem tridesetih godina ovog stoljeća prestaje preobražaj Kornata. To su godine kad se uz obalu Vrulja (Trtuša) počinje formirati, novo, danas najveće naselje povremene naseljenosti Kornatskih otoka.

Kornati od 1930. do pojave turizma

Nemoguće je precizirati datum pojave turizma u Kornatima, jer u svojim počecima nije imao nikakvu ulogu u gospodarskom životu Kornatara. On je osim slučajnih prolaznika egzotičan "produžetak" prvih turističkih početaka Murtera¹⁷⁸ i Sali. Osnovno obilježje gospodarenja na tlu Kornata je letargija. Živi se od uloženog truda prethodne generacije. Osim stočarenja, iskorištavaju se samo prethodno postojeće produktivne površine. To je vrijeme u kojem Kornati postaju najmanje vrijedni i bivaju teret¹⁷⁹, pogotovo mladim ljudima. Bivši veliki posjedi postaju diobama sve manji¹⁸⁰. Kornatsko more nije više samo Salsko, njega koriste Murterini i ribari sa sus-

176 Radi ilustracije navedimo intenzitet agrarnog djelovanja na otoku Brušnjaku (35. otok po površini 154,114 m²) koji je prema ukupnoj površini najobrađeniji otok cijelog Kornata (18,6 % pod obradivim zemljištem). Površina pod vinogradom između 1897 - 1926 je povećana za 102,0 %. Od starih površina (1824 - 30) 3,932 m², za 4,014 m² ili ukupno 7,946 m². Površina pod voćnjakom (maslinjak) iznosila je 10,9 %

177 Austrija 1910. gradi cisternu u Kraljvačići koja je svojim središnjim položajem u prostor trebala podmirivati potrebe ribara. To je ujedno do sada jedina intervencija kojom je Država olakšala život ljudima u prostoru Kornata. Do početka 20. stoljeća na Kornatskim otocima vodu su mahom iz lokava zajednički koristili stoka i ljudi. Voda iz "zdenaca" (jama sa bočatom vodom) bila je samo na površini pitka (lakša), poslije bi zagrabljena sa dva tri "siglja" bila "zamućena" i pomješana sa slanijom (težom) vodom iz dubine.

178 Prvi turistički objekti podignuti su na Slanici 1937. (Murter) zaslugom Šikić V., sa prvim "stranim" gostima iz Češke. U istom vremenu sagrađen je hotel Borovnik u Tisnome. Iz podataka da je na otoku Murteru 1956. bilo ukupno 580 noćenja (Tisno 375, Murter 195, Betina 10, Jezera 0) može se zaključiti da turizam na Murteru počinje oko 1950.

179 Poslije II Svjetskog rata gotovo je bilo uvreda nekoga nazvati "kornatarom". To je bio sinonim zaostalosti i primitivnog načina života jednak onome kojeg opisuje Bičanić R. 1936.: Kako živi narod, Zagreb. Međutim počelo se događati nešto novo. Već 1950. prihod od glavnih poljodjelskih prihoda u odnosu na prosječna primanja službenika srednje stručne naobrazbe postaje sve veći. Tako na pr. samo obitelji (uglavnom kornatari) sa posjedom većim od 2 ha i manjim od 5 ha zaraduju više od poljoprivrede. Deset godina kasnije 1960. samo obitelji kornatara sa posjedom između 8 i 10 ha žive bolje od "onih na plaći". Vrijednosti iz 1966. više se ne mogu uspoređivati tj. oni "na plaći" (srednje stručne spreme) žive "jedan put bolje". (Kulušić S. 1984.: Op. cit. str. 88 - 94) Uvjeti života u Salima pokazuju još veće razlike.

180 Navedimo samo jedan primjer fragmentacije posjeda godinu dana poslije kupnje Žuta 1885. Dioba "razdijeljen" ukupnog posjeda Jelić F. započela je 8. srpnja 1886. između oca, 3 sina i kćeri. Originalni posjed sastojao se iz 61 parcele (27 "particela" na "školju sa "školjima" sa 186 maslina i 138 smokava, 4 parcele na Modravama sa 34 masline i 38 smokava, 30 parcela na Kornatu sa 320 maslina i 117 smokava). Poslije "razdijeljenja" posjed se raspao na 209 dijelova (98 na "školju" sa "školjima", 23 na Modravama i 88 dijelova na Žutu). Originalni rukopis u posjedu autora. Danas je poslije tadašnje diobe broj parcela sa maslinama i smokvama podjeljen na približno peterostruko veći broj

jednih otoka¹⁸¹. Povećanjem broja vlasnika postepeno se povećavao broj kuća na Kornatima. Najvažnija promjena je postepena, ali sve ubrzanija upotreba brodskog motora¹⁸². Brod sa motorom "približio" je Kornate njihovim korisnicima u doseg od jednog dana tj. u slučaju potrebe moglo se u Kornate otići i vratiti istog dana. Pitanje trajnije privremene naseljenosti postaje irelevantnije unatoč tome što gospodarske aktivnosti i kalendar poljodjelskih radova još uvijek diktiraju duži vremenski boravak. Uočen je postepen porast broja odlazaka na Kornate sa kraćim vremenskim trajanjem boravka. U ovom vremenu, bivši koloni sa Dugog otoka, danas vlasnici nekada najvrednijih oraničnih površina unutar kornatskih polja zapuštaju svoje zemlje¹⁸³. Kornatsko kopno posjedovno i gospodarski je pod apsolutnom dominacijom otoka Murtera. Trajna prastara gospodarska povezanost kornatskih otoka sa Dugim otokom je gotovo sasvim, osim krajnjih sjevero-zapadnih djelova otoka Kornata, prekinuta.

Kornati od pojave turizma do danas

Turizam je u Kornate ušao "stidljivo". Niti ljudi niti prostor nisu bili spremni prihvatiti ono što je vrijeme sa sobom donijelo. Gotvo preko noći prethodna država, korisnici i vlasnici Kornata su prema kazivanju, interesu i potražnji drugih shvatili da je "pustinja" Kornata pravi "rudnik zlata" za sticanje materijalnih sredstava. To otkriće za sobom je donijelo i niz onih koji su pružili prste da se njime okoriste. Prvo se pojavilo pitanje zakona i zakonskih prava, kako bi se ograničila prava pripadnosti i korištenja umjesto da se odmah na početku jedinstveni prostor Kornatskih otoka u Europi trajno sačuva onakvim kakvim ga je Bog stvorio, a ljudi tradicionalnim gospodarenjem oblikovali. Sukobili su se interesi vlasnika Kornatskog otočja sa interesima države. Ono što je smjela država nije smio privatni zakoniti vlasnik¹⁸⁴. Zakon-

181 Basioli J. 1973.: Op. cit. isti. 1963.: Op. cit.

182 Murter ima 1937. tri broda (leuta) sa motorom, a 1960. više od 20.

183 Nijemi svjedoci vinogradarstva (1880 - 1909) unutar polja Kornata - Trtuše su napuštene "u tvrdo" zidane "sajske" kućice uz zapadni rub polja. Nelagodan osjećaj prisutnosti "nesreće" ostavljaju oštećene slike svetaca na njihovim zidovima, obješene u jednom drugom vremenu, nama zaboravljene "životne filozofije"

184 Cijeli kopneni dio Kornatskih otoka je privatno vlasništvo, osim obalnog pojasa širine 10 m koji pripada Pomorskoj upravi. Unatoč zabrani svake gradnje bez prethodne najave i suglasnosti vlasnika prostora i nadležnih ustanova za Zaštitu prirode i okoliša u Zagrebu bespravno je na Panituli izgrađena Marina Piškera i na Žutu (Pod Ražanj) Marina Žut. Ne rigorozno pridržavanje zakona zaštite prostora imala je za posljedicu isto takvu nezakonitu "divlju" gradnju vlasnika Kornata. Privatni vlasnik sa punim moralnim pravom kao "svoj na svome" počeo je "nezakonito" graditi male mahom ružne kućice. Uočivši pojavu "narušavanja pejzaža divljom gradnjom" niti jedno upravno tijelo nije se sjetilo niti pokušalo kanalizirati i uvjetovati (barem privremeno uz garanciju na određen rok) kvalitet, lokaciju i nametnuti proporcije i estetski izgled novih kućica. Pod stalnom prijetnjom rušenja iluzorno je bilo očekivati da će zgradice odgovarati bilo kakvim estetskim kriterijima tradicionalnog mediteranskog ambijenta

skim¹⁸⁵ odlukama zaštite, stavljanja Kornata u "rezervat prirodnih predjela", potom stvaranjem Nacionalnog Parka i nizom restriktivnih mjera, proces degradacije bio je samo djelomično usporen i samo parcijalno djelotvoran. Nedosljednim pridržavanjem neartikularno pisanih¹⁸⁶ kriterija valorizacije, jedinstvo Kornatskog otočja kompromisnim rješenjima "zakonski" je razbijeno u nekoliko kategorija različitih vrijednosti i različitih stupnjeva zaštite¹⁸⁷. Unašanjem novih sadržaja i razbijanjem cjeline dobili smo prostor disharmonije kojim je smanjena vrijednost Kornatskih otoka u cjelini¹⁸⁸. Ušavši u svijest naših građana putem tiska i promidbom, Kornati su postali jedno od naših turističkih "čuda", koje se mora vidjeti. Posjetioci ulaze u Kornate puni znatiželje, a izlaze mješanih utisaka, sa krivim uvjerenjem kompetentnog poznavaoča.

Nažalost Kornati su danas ostali, puni tajni, jednako (ne)poznati kao i prije njihovog "otkrića". Znanje o njima se skuplja u jednodnevnom prolasku vanjskom stranom otočja uz pjesmu, obilje sunca, vina i hrane. Prema koncentraciji "glavnih" turističkih

185 Kornati su prostor mnogih paradoksa. Jedan od takvih je primjena zakona sa definicijom što je Nacionalni park. Zakon o zaštiti prirode čl. 17. glasi: "Nacionalni park je prostorno područje osobite prirodne, kulturne, znanstvene, odgojne, estetske, turističke i rekreativne vrijednosti, a obuhvaća jedan ili više sačuvanih ili neznatno izmjenjenih ekosistema". Kornati su djelovanjem čovjeka sasvim izmjenjen prostor u kojem ne postoji niti jedan ekosistem bez obzira što sadržajno ima sve navedene vrijednosti. Osim reljefnih karakteristika cijeli pejzaž Kornata je djelo (ili nedjelo) čovjeka. Isto tako ne odgovara međunarodnoj definiciji Nacionalnog parka (New Delhi 1969) u kojoj između ostalog piše: "... uglavnom neznatno ili nikako izmjenjen eksploatacijom i ljudskim naseljima." Iz samo dva djelomično navedena citata i poznavanja Kornata odgovornim ljudima i institucijama trebalo je biti jasan prioritet postupaka (stimulacije dotadašnjeg tradicionalnog načina gospodarenja bez unašanja novih sadržaja) u zaštiti prostora radi čega su Kornati proglašeni Parkom. Stoga, koncepcija i organizacija Parka kao izuzetnog prostora trebala je biti izuzetnim mjerama i postupcima rješavana, jer Kornati su neusporedivi sa bezbroj kriterija sa ostalim našim Parkovima. Ni danas nije jasno želi li se prostor Parka sačuvati onakvim kakav je bio (i uglavnom još uvijek je) ili ga toliko "sačuvati i zaštititi" da postane onakvim kakav danas nije odnosno da se zazelini, napuni stranim sadržajima i postane sličan svim ostalim našim otocima. Međutim najviše zabrinjava odnos prema brojnim povjesno-kulturnim sadržajima Kornata. Osim za konzervaciju apside bizantske bazilike (Regionalni Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu 1991) i crkve u Piškeri (Regionalni Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu 1970) na cijelom prostoru Kornata nije nikad poduzeta (osim restrikcija) niti jedna druga akcija, niti potrošen jedan Dinar niti Kuna. Impresivna su donošenja brojnih zakona i dopuna zakona te pisanja znanstvenika o zaštiti i valorizaciji prirodnih i kulturnih sadržaja, ali ono uglavnom ostaje "mrtvo slovo na papiru". Danas ne postoji za Kornate jedan cjelovit pregled niti najvažnijih sadržaja Kornatskih otoka sa jasnim naznakama gdje se može što vidjeti i kako do tih mjesta doći. Za nas "urodenike" možda je to i bolje jer ono što vrijedi duže će trajati.

186 Navedimo samo neke "jasno pisane" odlomke odluka Savjeta za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje Saveznog (Op. odnosi se na Beograd) izvršnog vijeća: "... da se djelatnost u ovoj oblasti ne svodi na posljedice, već da se prvenstveno djeluje u sferi uzroka", "... da se reafirmira koncept očuvanja i uređenja vrijednosti i uslova sredine, a da se ne svodi na "odgadjanja" sredine, "... da se umjesto "zaštitnog" afirmira "razvojni" koncept (zaštita kroz razvoj), "... da čovjekovu sredinu potvrdi kao kvalitet dugoročne politike i akcije prostornog uređenja" i sl.

187 Cijelo Kornatsko otočje tradicionalno istog načina gospodarskog iskorištavanja stoga istih fizionomskih karakteristika, korišteno od istih ljudi, razbijeno je "da bi vuk bio sit, a kozi kako bude" na tri različito "zaštićene" prostorne jedinice: 1. Nacionalni park Kornati (dva vanjska otočna niza), 2. prostor Parka prirode Telašćica i 3. "ostali" žutsko-sitski prostor praktički bez ikakve zaštite. O posljedicama takve razdiobe bespredmetno je pisati.

188 Kornati nisu stavljeni pod zaštitu UNESCO-a poglavito radi dviju izgrađenih Marina. Umjesto da budemo poučeni tim iskustvom danas se nastoji oformiti 16 sidrišta sa (kapacitetom 480 - 500 brodova) de facto 16 "mini marina" sa svim popratnim uređajima (servisni pult sa nadstrešnicom, spremište goriva, spremnik vode, solarno polje sa aku-baterijama, agregat, spremište rekvizita i opreme, spremište nautičkih potrepština i hitnu pomoć, protu-požarna sredstva, uređaj radio veze, kontejner za smeće, jarbol sa imenom ustanove i nazivom lučice). Program nove organizacije posjećivanja Nacionalnog parka Kornati, Naručitelj NP Kornati, Murter, listopada 1996.

aktivnosti (u zoni najsiromašnijih kulturno-povijesnih sadržaja), izgleda da istinita neispričana "priča" o Kornatima tek čeka vrijeme da bude ispričana sa riječima: "e tako vam je to bilo nekad davno". Hoće li netko slušati priču? Hoće, jer bez obzira što se desi sa Kornatima, onima koji u njih uđu prvi put biti će nezaboravan doživljaj, a svaka priča prava istina.

Koliko vrijede Kornati? Kaže se da nešto vrijedi onoliko koliko je netko spreman za to platiti. Danas vrijednost Kornata ne proizlazi iz njihove gospodarske produktivnosti već iz niza unikatnih karakteristika prostora. Međutim, vrijednost unikatnosti je relativan pojam čija cijena podliježe promjenama u vremenu. Globalizacijom delikatni balans između unikatnosti i prozaičnosti postaje sve fragilniji. Profanacijom izuzetnosti Kornata selektivni turizam lako može staviti ovaj dragocijeni prostor načet degradacijom u trećerazrednu tek spomena vrijednu, jeftinu atrakciju.

Teže materijalne prilike i oslabljen osjećaj za "djedovinu"¹⁸⁹ rezultirao je prodajama "građevinskog zemljišta". Pronalaženjem rupa u zakonu i "snalazljivošću" pojedinaca pojavljuju se i "strani investitori"¹⁹⁰ od kojih mnogi nominalno to nisu. U takvim zbivanjima uz upotrebu brzih čamacu pokušati definirati ili klasificirati naseljenost današnjih Kornata postaje bezpredmetno ili bolje rečeno uvijek zahvalna tema za raspravljanje. Danas se u Kornatima individualno "živi" onoliko dugo koliko traje turistička sezona, odnosno ovisno o sposobnosti pojedinaca da osiguraju broj i boravak turista u okvirima kapaciteta domaće radinosti. Drugo vrijeme u kojima se trajnije boravi na tlu Kornata je branje maslina. "Skočiti" do "Kurnat" na nekoliko sati danas nije ništa neobično. Brzim čamcima Kornati su trostruko bliži srednjoj Italiji (2-3 sata) nego Zagrebu (6 - 9 sati).

Geografski aspekti problematike nazivlja kao dokaza naseljenosti

Ne ulazeći u jezičnu problematiku toponimije¹⁹¹, za bolje razumijevanje naseljenosti Kornata neophodno se sa geografskog aspekta na nju osvrnuti.

1 - Prema vremenu specifičnog gospodarskog iskorištavanja

Nazivlje unutar određenih lokaliteta Kornata treba i promatrati jer nazivlje starije od same pojave nije uvjetovano istovremenom trajnom prisutnošću čovjeka in situ. Tako na pr. svi nazivi koji se odnose na agrar u prostoru Žuta zapravo od uvale

189 Izgleda sentimentalno spominjati "djedovinu". "Druga" rasprodaja Kornata manje spektakularna od prve je u toku. Uzroci prodaja su nedvojbeno financijske naravi, ali Kornate danas prodaje generacija vlasnika koja nikad s njima nije srasla niti direktno o njima ovisila niti na njima poslom trajnije boravila. Za neke Murterine i danas je "tabu" prodavati ono što su "stari" stekli

190 Pod "stranim investitorima" podrazumijevamo dvije kategorije novih "stanovnika" Kornata. Onih koji su građani RH, ali nisu iz susjednog otočnog prostora i druge koji nisu građani RH.

191 Dragocjeni su radovi Skračić V. 1984/1985.: Neke značajke kornatske toponomije, Zadar, (separat)., isti 1991.: Reambulacija Skokovih toponima na otocima sjeverne Dalmacije, Zadar (separat), isti 1996.: Toponomija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka, Split, isti 1987.: Toponomija kornatskog otočja, Onomastica Jugoslavica, 12, Zagreb, isti 1996.: toponomastička građa - osnova za definiranje statusa naseljenosti Kornatskih otoka, Priopćenja sa simpozija, Prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati, Šibenik 1 - 7. listopada 1995., Ekološke monografije 7, Zagreb, Strgačić A. M. 1949.: Neka toponomastička i topografska pitanja Dugog otoka, Starohrvatska prosvjeta, 3, Zagreb, Skok P. 1950.: Op. cit. Čaće S. 1992.: Prilozi topografiji i toponomiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka, Radovi HAZU u Zadru, 34, Zadar i dr.

Sarušćice i uvale Tvrda (na strani žutskog kanala) nemaju 1824 - 30.) niti jedne zabilježene obradive površine niti je uočeno mjesto gdje su prije krčenja (1845 - 1905) mogle postojati. Isti je tako sa dijelom Žuta istočno od uvala Hiljače i uvale Jagodnje. Na otoku Kornatu takav je prostor "Tankog Kornata" od uvale Ropotnice do Koromašne uz izuzetak Njivice (nasuprot Lavse). Takav je i cijeli otok Sit i svi manji otoci osim Katine, Brušnjaka i Lavse. Svi nazivi koji ukazuju na poljodjelstvo unutar navedenih prostora nisu stariji od 150 godina za razliku od starijeg hrvatskog nazivlja koje se odnosi na morfološke oblike i vegetacijski pokrivač. Poljodjelsko staro nazivlje ima svoje opravdanje u sredini Žuta oko Grba i Strunca (između uvala Strunca i Hiljače) i na Kornatu od Ropotnice do Šipnate.

2 - Iz prezimena vlasnika (zadrana) kuća, magazina, kućerina i čestica¹⁹² u Piškercu (1556 - 1824) koja su sva talijanskog porijekla (osim Bosna J.), te iz prezimena vlasnika trata¹⁹³ iz 1587. koja su od 30 sva osim jednog (Filacanevo M.) hrvatska i kasnijih (1643) 8 "parona" hrvatskog prezimena (osim Kampana Š.)¹⁹⁴, ali sada novih vlasnika talijanskih prezimena može se pretpostaviti da je mletačko i hrvatsko nazivlje većine malih otoka, hridi i grebena u prostoru dubokog mora približno iste starosti kao ribarsko naselje Piškera. Nije neosnovano pretpostaviti da je u mnogim slučajevima hrvatsko starije nazivlje ribarstva Telašćice u tom vremenu romanizirano ili "prekršteno". Većina najstarijeg nazivlja otoka nalazi se u zoni plitkog mora čije je najstarije ribarsko središte bila rimska vila - Katina. Da je romanizacija hrvatskog nazivlja postojala vidi se iz primjera svjetionika na otoku Blitvenica - Lucieta.

3 - Od iste je važnosti danas "živa" toponomija kao i ona "zaboravljena" za koju prema ostacima i znakovitosti sadržaja u prostoru znamo da je morala postojati. Na primjer naziv Tarca ili Turete iz vremena Bizanta ostaje u stručnim krugovima nepoznat iako povijest nudi više vjerojatnih naziva, isto tako solane iz 14 - 16 stoljeća (ostaci potopljenih zidova "cavedina" nazvani su "kućerinama" ili "jazinom") dok asocijacija sa solju ne postoji. Neki stari nazivi naprosto nisu toliko stari koliko to naziv sugerira. Latinski naziv Proverse je znatno mlađi jer u vremenu Rima prolaz nije postojao. Naziv otoka Tremul, Trstikovac, Lazaret nije (kao neki drugi primjeri) posljedica proizvoljnog davanja imena različitih "pokazivača" već odraz funkcije i najvažnijeg sadržaja otoka u određenom vremenu. Isto tako otočić Pinazelić sa četiri imena (Tovar, Tovarnjak, Sika) ima za svako ime svoje vremensko opravdanje¹⁹⁵. Naziv

192 Filipi R. A. 1968.: Op. cit. str. 981, 982.

193 Filipi R. A. 1976.: Op. cit. str. 184.

194 Zaslužuje pažnju navod da su dva čovjeka "paroni" pet trata (Kampana Š. i Bistričević Š.) istog vlasnika (Lorini M.). Osim navedene (Filipi R. A.) mogućnosti da su imali "pomoćnike" moglo bi se pretpostaviti da sve trate nisu (uvijek) istovremeno učestvovala u ribolovu, što bi mogla biti indikacija o prvim znacima smanjenja plave ribe u kornatskim vodama

195 Pinazel, Tovar i Tovarnjak su nastali krajem 16. ili početkom 17. stoljeća u vremenu agrarnog iskorištavanja prostora u Struncu (osim Strunca i Grba dugog obradivog zemljišta nije bilo). Priča (pok. Kulušić J.) da su "Stari ljudi bi kaživali da su pri tot (na otoku Tovarnjaku, Pinazeliću) na niko vrime ostavljali tovara oli mazgu težaci sa zmorca" izgledala je malo vjerojatna, ali detaljnija istraživanja potvrdila su njenu vjerodostojnost. Prvi najstariji koloni (težaci vezani za zemlju) Kornata i Žuta bili su iz najbližih naseljenih mjesta poglavito sa Dugog otoka. Tijekom poljodjelskih radova male razdaljine morem mogli su po potrebi (radi kalendara poljodjelskih radova) uskladiti trajanje boravka na zapadnom Kornatu i srednjem Žutu (Strunac, Grbe). To im je omogućilo češće i kraće boravke na zemlji koju su obrađivali na Žutu i Kornatu. Mogli su dolaziti u grupi ili individualno manjim brodovima (batanama, kačićima). Međutim manjim brodom nemoguće je svakom prilikom bilo istovremeno prevoziti radnu stoku, terete i ljude. Zato se obično radnu stoku prebacivalo do najbližih od nevremena zaštićenih punktova na Žutu (Pinazel, Bizikovica) i Kornatu

Opat treba staviti (bez obzira na sličnost morfološkog oblika na "kopicu" crkvenih dostojanstvenika) u vrijeme narodne dinastije i vranskih opata¹⁹⁶. Možda porijeklo i starost hrvatskog nazivlja na jugo-istoku kornatsko žutskog otočnog prostora treba staviti u to vrijeme.

4 - Nije rijetka pojava "preskakanja" slijeda starosti naziva u odnosu na starost pojave. Direktna posljedica trajnog korištenja i diferencirane valorizacije međusobno različitih socijalnih grupa korisnika ogleđa se u nazivlju "voda". Klasičan je takav primjer naziva za vodu u Šipnatah po kojoj cijeli lokalitet nosi ime grčko-latinskog porijekla¹⁹⁷. Prema spomenutom nema sumnje o njegovoj trajnoj upotrebi od tih vremena. Međutim u Šipnatah (750 m udaljena od "zdenca" uz more) postoji na "Vrhu o Docca" (195 m) lokva istog hrvatskog naziva (dolac, vrtača, ponikva) koja je neusporedivo starija, jer je prirodno stvorena korozivnim procesima u vapnencu za razliku ljudskom rukom iskapanog "zdenca". Očito je da su obje vode, od izuzetne važnosti u aridnom prostoru Kornata, korištene od pradavnih vremena, i od dvije različite socijalne grupe. Jedna od stočara, a druga od korisnika mora iz vremena ribarenja u plitkom moru. Smjenama stočara ili prekidom naseljenosti "preskočen" je stariji predhrvatski, specifičan naziv vode koji je morala imati "Lokva o Docca" prije iskapanja "zdenca".

5 - Iz male prosječne vremenske razlike 25,4 godina) od doseljavanja budućih Kornatara (iz daleke kopnene unutrašnjosti) na tlo Murtera i njihove pojave na Kornatima teško je zanemariti "importiranje" nazivlja i pojmova različite starosti iz "stranih" (ne otočkih) jezičnih prostora. Zasigurno da Morlaci podvelebitskog prostora i Murterini

(Strižnja, Provresa, Šipnate) većim ribarskim brodovima (guc, gaeta, leut) uglavnom početkom i krajem poljodjelske sezone. Pošto je samo mali broj kolona imao skromno prevozno sredstvo oni su bivali prebacivani usput (na putu ribarskim poštama) uslugom "bolje stojećih" ljudi (Sali imaju 1527, prema broju mreža potegača 180 plovih jedinica) i iskrcavani na Bodovcu (Žutu) ili Tomasovcu i Suhog Punt (Kornat). Dužina puta po kamenjaru Žuta od mjesta iskrcaja do obradivog zemljišta Grba i Strunca je oko 5,5 km ili razdaljina od "dvi ure dobra hoda". Na tom putu još su na katastarskim mapama iz 1824 - 30. (Katastarske mape fasc. 485, 578 PAZ u Zadru) označene "strade" (nema označenog obradivog zemljišta do Strunca i Grba) od Pinazela prema jugo-istoku preko "Brodarske". Tovarne životinje bile su neophodne za prenošenje opreme i plodova kolonima Dugog otoka (Murteranima kasnije to nije bilo potrebno jer dolaze sa brodom od neposredne blizine mjesta koje obrađuju i gdje se duže zadržavaju). Što se radilo sa tovarom po obavljenom poslu na "intrad", tko je o njemu vodio brigu, da ne "uteče" kad se odlazilo sa Žuta i kako se osigurati da ga se nađe na ponovnom povratku na Žut? Magarce ("tovare") se ostavljalo na otoku Tovarnjaku koji je bio dovoljno velik (43,594 m²) za ispašu, a dovoljno mali da se po potrebi uhvati, koji je istovremeno bio blizu (50 m) žutskom kopnu odvojen dovoljno plitkim gazom da ga se pregazi (65 - 75 cm) i dovoljno dubokim da ga tovar sam ne pregazi. Drugim riječima otok Tovarnjak služio je kao "parkiralište" za vrijeme privremenog boravka na Dugom otoku. Četvrti naziv (zapravo označava opći pojam otoka, a ne specifičan otok) sিকা ili sika je "krštenjem" najmlađi iako je porijeklom (lat. siccus - suh) jednako star kao i Pinazelic. Naziv je dobio od vlasnika 1899 (Kukušićevih) koji su kupovinom današnjeg Kulušićevog i Betinskog stana kupili i otočić Rončić i pola otoka Kurbe. U svakodnevnom razgovoru pod sikom se znalo da se odnosi na Tovarnja, te se jedino tako kao otok nazivao za razliku od ostala dva (Rončić i Kurba) otoka punog imena. Takva vremenska razlika u korištenju otoka različitih naziva odnosi se i na Tremul, Trstikovac, Lazaret o čemu radi prostora detaljnije nećemo pisati. Za mnoge primjere postoje odgovarajuća pojašnjenja

196 Nije sasvim neosnovano pretpostaviti da je "Tanki Kornat" (a možda i Knežak) u to vrijeme posjedovno mogao pripadati hrvatskoj kruni. Stoga se ne smije odbaciti mogućnost da ostaci kratkog ranije spomenutog prazida zapadno od Gujka mogu predstavljati granicu "trećieg" (osim "ponente" i "levante") dosad nikad nigdje spomenutog Kornata. Uz južni rub Vranskog polja između Biograda i Pakoštana nalazi se lokalitet Opatinskih torova

197 Skop P. 1950.: Op. cit. str. 60, 111 ("... ovaj je naziv latinski...". To može biti lat. izvedenica... od grčke riječi siphon..."), 136, 156 i dr.

nisu niti prvi, niti jedini koji su iz daleka donijeli starije nazivlje koje nije izvorno iste starosti sa trajanjem njihovog boravka na tlu kornatskog otočja. Stoga staro nazivlje ne mora biti apsolutni dokaz kontinuiteta naseljenosti. Dapače za razliku od ribara koji minuciozno pamte svaki detalj obale, otoka i podmorja, stočarima je potrebno samo zapamtiti kvalitet vegetacijskog pokrivača i osnovne orijetire u prostoru sa pravom ispaše. Možda nije neoprezno tvrditi da su čobani "zakopali" do dolaska murterina najveći dio stare toponomije kornatskog kopna, jer u njihovim smjenama (promjenama najma i prodajama cijelih stada) obično nije bilo međusobnih kontakata. Oni dolaze i odlaze za razliku od Murterina koji u 17. stoljeću dolaze i poslije trajno ostaju postajući od pastira zemljoradnici i ribari.

Osim spomenutih, postoji još niz interesantnih primjera koji bi o razvoju naseljenosti Kornata, uz potpuniju, kompleksniju i sveobuhvatniju znanstvenu obradu, pružili sadržajna i prihvatljivija pojašnjenja.

ZAKLJUČAK

Danas vidljivi, naizgled stari sadržaji kornatskog pejzaža, tek su nekoliko godina stariji od jednog stoljeća. Stoga, neupućenima je teško dočarati izgled i značaj promjenjivih vrijednosti prostora prije toga. Zavedeni pričama o legendarnom obilju ribe i današnjim "bogatstvom" zelenih obradivih površina, uz prostrane pašnjake, dobiva se utisak mnogo povoljnije gospodarske podloge za trajan boravak i život na tlu Kornata od one do prije jednog stoljeća. Zato je razumljivo "guranje" trajne populacijske mase u kornatski prostor koji je samozadovoljavajući bio samo u vremenima krajnje primitivnog načina života kada se u sličnim prilikama na samom rubu egzistencijalnog ekvilibrija živilo i na ostalom susjednom otočnom prostoru.

A - Takva gospodarska baza u okviru autarkične kombinirane ekonomije (starijih "malih torova" bila je dostatna samo u onom vremenu kad je malobrojno stalno naseljeno stanovništvo Kornata zajednički koristilo i djelilo škrti dar prirode. Prema ogromnoj disproporciji kvantiteta (omjer pašnjak - krš nasuprot agrarnom zemljištu 99,5 % : 0,5 %) i registru sadržaja Kornati su svojim "bogatstvom" do nedavna bili primarno stočarski i ribolovni prostor. Kao takvi, promjenama društvenih sistema, uz potrebe tržišta, postaju specifične vrijednosti, kojima je svaka stalna naseljenost radi konflikta posjedovnih odnosa više smetala nego koristila. Izgleda paradoksalno da iskorištavanje mora u naseljenosti Kornatskog kopna nije imalo primarnu ulogu. Ono je imalo uvijek sekundaran značaj za pribavljanje dopunskog obroka u prehrani. Na tlu Kornata osim kratkotrajnog trajanja Piškere nije nikad postojalo niti jedno ribarsko naselje. Najmarkantnije naše otočje glasovito po ribi do početka prošlog stoljeća bilo je izrazito čobanski prostor sa svim karakteristikama gospodarenja kopnenog zaleda Zadra i Šibenika.

B - Rim i Bizant bitno utječu brojčano i gospodarski na izolirano autohtono stalno naseljeno stanovništvo pretvorivši ga u apsolutnom smislu vlasništvom države (Corpus juris civilis). Ono vrijedi toliko koliko se gospodaru vile rustike (Katina) isplati, njime se raspolaže po volji i selektivno brojčano koristi. Prirodna osnova Kornata bogata je samo pašnjacima i ribom stvarala je "višak proizvodnje" ostvarena radom muškaraca (proizvođača), a ovisila je o broju obitelji - potrošača. Tek kasnije promjenom društvenog sistema, posebno u vremenu oslobađanja od kolonatskih obaveza, žena preuzima na svoja leđa, osim svoga i dio "muškog tereta".

C - Političkim previranjima za vrijeme Bizanta (Goti, Franci, Hrvati) na jadranskom prostoru vrijednostima Kornata dodaje se strateška važnost, koja istovremeno uvjetuje brojčane i kvalitetne promjene između dviju različitih naseljenosti. Stara koja je ostala poslije Rima i nova s nizom službi (vojska, kler, ribari, zanatlije) neophodnih za funkcioniranje vojne, remontne i opskrbe "baze" naselja Tarac. Bizantski Kornati uključeni u "svjetska" zbivanja sa povećanim brojem ljudi i obitelji više nisu proizvodnjom samodostatni (riba i stoka) stanovništvu koje na njemu živi. Nužna su dodatna egzistencijalna i materijalna dobra. Izgubivši funkciju "baze" Tarac gubi razlog postojanja. Ostavši iz geopolitičkih razloga napušten, njegovo stanovništvo bez zaštite, smanjene i preopterećene gospodarske osnove odlazi ili se sklanja u najbliži otočni prostor. Tim činom dolazi do prekida stalne organizirane naseljenosti na tlu Kornata, a vrijeme koje slijedi sa minimalnim brojem ili bez stanovništva nazivamo "populacijskim vakuumom".

D - Bez obzira do koje smo mjere dokazali ulogu i funkciju bizantskog Tarca, analiza lokaliteta i topografskog položaja Tarca dovoljno jasno govori da se dosad neuočena važnost i značaj njegove naseljenosti treba povezati sa najstarijim nazivljem Kornata, i pored toga između njih ne postoji nikakva jezična veza.

E - Ostavši bez stanovništva, kornatskim otočnim prostorom slobodno raspolaže kao svojim apsolutnim vlasništvom najprije zadarska komuna, a kasnije Venecija. Kornati su tada sastavni dio gospodarske sfere Dugog otoka. U lokalnim okvirima njih koristi stanovništvo sa mjestom stalnog boravka izvan Kornata (sa jugo-istočnog dijela Dugog otoka - Telašćice), dok glavnu korist ostvaruje gospodarskom politikom, iznajmljivanjem pašnjaka, dodjeljivanjem prava ribolova i kolonatom, najprije municij Zadra, a potom Venecija.

F - Uključivanjem u gospodarsku sferu Telašćice predodređen je budući specifičan oblik naseljenosti Kornata. Svi korisnici kornatskog kopna uvijek istovremeno (u raznim omjerima) raspolažu egzistencijalnim obradivim zemljištem u prostoru matičnih naselja izvan Kornata. Kornatari uvijek žive sa jednom nogom na tlu Kornata, a sa drugom izvan njih. Prostornost Kornatskog otočja, način iskorištavanja i različite udaljenosti od mjesta stalnog boravka korisnika do mjesta korištenja uvjetovale su dvije sfere neophodnosti različitog trajanja boravka na tlu Kornata. Prva sfera je u dosegu iskorištavanja bez potrebe noćenja. U njoj nalazimo veći broj objekata građenih "u suho" sa osnovnim obilježjima zaklona pretežno manjih dimenzija "posijanih" po kršu bez naglašene ovisnosti o vodi (do Šipnate na Kornatu i Bizikovice na Žutu). Drugu sferu čine prostori izvan dosega u trajanju od jednog radnog dana (od Šipnate do Ropotnice na Kornatu i od Strunca do uvale Smokvene na Žutu) u kojima prevladavaju veći, solidniji, kompleksniji "u suho" građeni objekti sa značajkama habitata obično smješteni u blizini vode i obradivog zemljišta. Krajnji jugo-istočni dijelovi Žuta i "tanki" Kornat imaju ista obilježja građnje u suho kao prva sfera, što znači da su de fakto bili u takvoj zoni onih koji su na tlu Kornata i Žuta boravili trajanjem dužim od jednog ili više dana.

G - Za razliku od onoga što se dogodilo uključivanjem Kornata u gospodarsku sferu Telašćice u kojoj razlikujemo "nijanse" mogućeg trajanja vremenskog boravka na tlu Kornata, kupnjom Kornata (1851 - 1896) situacija se bitno mijenja. Faktor vremena i udaljenost postaju još važniji ulaskom Kornata u gospodarsku sferu Murtera. Dok su Dugootočani na tlu Kornata mogli boraviti kraće i češće, dolaziti i odlaziti gotovo po

svakom vremenu, a time uzgajati kulture kojima je potreban trajniji nadzor, to Murterinima nije bilo moguće. Murterini moraju radi udaljenosti izbivati iz mjesta stalnog boravka više od dva dana, a radi vremenskih prilika mogu biti puno duže. Stoga habitati murterina razvojno su od početka "kvalitetniji" (hibridnog tipa gradnje". Murterini stavljaju težište na uzgoj poljodjelskih kultura (maslina, smokva) koje "podnašaju" dužu odsutnost. Ulaskom Kornata u gospodarsku sferu Murtera naseljenost Kornata dobiva obilježje koje i danas ima, sa tom razlikom što upotrebom brzih brodova mogu kao prije Dugootočani, ali iz sasvim drugih razloga, brzo doći do Kornatskih otoka.

H - Poseban je porijeklom i privremenim boravkom demografski status "profesionalnih čobana" iz vremena (najbolje izražen između 14. i 17. stoljeća) iznajmljivanja cijelog (ili u djelovima) Kornata i Žuta kao pašnjaka (karakterističan po velikim torovima i nekoliko "glavnih" čobanskih stanova). Oni su ostavili svoj trag razasutom "gradnjom u suho" istih obilježja (eliptične, kružne ili četverokutne "zgrade" kapaciteta za 2 osobe) po cjelom, ali izrazito pašnjačkom prostoru.

I - Jedan od faktora koji je bitno utjecao na formiranje specifične naseljenosti Kornata su kolonatski odnosi. Iako su stara socijalno-gospodarska institucija, na tlu Kornata dobivaju pravi značaj intenziviranjem zemljoradnje, kao posljedice pada vrijednosti kornatskih pašnjaka uzrokovane proširivanjem venecijanskih posjeda u zadarsko-šibenskom zaleđu. Površinom malo obradivo zemljište kvartarnih naslaga unutar polja u kršu Kornata davano je u zakup prevelikom broju kolona da bi ostvarili egzistencijalni minimum za stalan boravak. Kolonatski odnosi na Kornatima su bili samo nuždom prihvaćeni produžetak kolonata u okvirima matičnih naselja stalnog boravka, gdje se nalazio glavni dio posjeda.

Najnoviji događaj kornatskog gospodarenja je simboličan odraz prilika, ali značajan pokazatelj stanja i zbivanja unutar kornatskog pejzaža. Ponovnom pojavom kože zatvorio se povijesni ciklus Kornata. Sa uzgojem kože započela je u pradavnoj prošlosti povijest Kornata i sa kozom završava.

SUMMARY

Settlement and Evaluation of the Kornati Islands since Antiquity to the Present Day

by
Sven Kulušić

The Kornati Islands are part of the North Dalmatian Islands. They belong to the sphere of Zadar and Šibenik. In relation to those regional centres they are situated peripherally, but they lie on the most important part of the outer longitudinal nautical lines between the North and South Adriatic. The final parts of the islands are located 18-55 km from Zadar, and 30-55 km from Šibenik. Therefore, in literature they are often quoted as a part of the Zadar or Šibenik islands. Because of the dual territorial affiliation, the Kornati Islands have remained the object of various economic interests and disputes. With their geographical characteristics, specific economic exploitation and demographic problems, they represent a defined spatial unity different from the other insular groups of the Adriatic and Mediterranean by its physiognomy and numerous contents.

The Kornati Islands consist of 150 above-sea land units with the total area of 69.6 km². There are 2 large islands (Kornat 32.5 km², and Žut 14.8 km² account for 69.0 % of the total area), 93 islands of middle size, 43 small islands, 12 islets, 4 ridges and 8 rocks (they all together account for the remaining 32.0 % of the island area). The archipelago is spatially determined (except on the extreme NW and SE part) by the isobath of 55 m. The islands extend in 4 mutually parallel, well observable insular rows: the row of the island of Sit, the row of the island of Žut, the row of the island of Kornat and the row of the island of Piškera. The Kornati Islands are situated in the local seas of the area of about 320 km². Averagely, 1 island comes on 2.1 km² of the sea surface, i. e. about 691 m² of the land come on 1 km² of the sea. The basic features of the Kornati Islands are: indentedness, aridity with high temperatures during the warm part of the year, the limestone structure (chiefly stratified Cretaceous and dolomite limestones), poor vegetation (pasture rocky ground accounts for 94.5 % of the total land area) with markedly little Quaternary layers (only 0.65 % of the total island area). The Kornati Islands are specific for their complex owning structure. They are all possessed by the inhabitants of the island of Dugi otok and the island of Murter, and in the same time they are included in the national park with the same name. Till the coming of tourism (about 1950), the characteristics of the natural setting and resources offered by the area caused two different foci of its economic exploitation. In the local seas: salt panning and fishing, and on the land part: cattle raising, agriculture and stone-pits. Tourism has economically united the contents of the natural setting and gave the Kornati Islands a unique status by establishing the National Park. Therefore, dual exploitation (land - sea) of the Kornati area imposed by the economic interests of the social structures and political formations to which the Kornati Islands belonged at various times, resulted in a series of contents and functions of changeable values.

A changeable population status is one of the most important indicators of the Kornati Islands valorisation. We distinguish two basic periods: one of permanent population and the other of temporary or periodical population. The periods have been determined according to the intensity and duration of phenomena in the area. As some of them overlap temporally or the development of phenomena is slow, the limits of periodisation should be conceived as periods of relative duration. In somewhat more than two millenniums, according to the documents and remnants of cultural contents, we have determined 6 distinctive periods: Illyrian, Roman, Byzantine, early Croatian, Venetian and post Venetian. Each of them influenced the transformation of the Kornati Islands landscape. We also distinguish 4 economic administrative centres (Roman villa - Mala Proversa, Tarac - the island of Kornat, Tilago - Telašćica, and Piškera - the island of Jadra) of mutually different functions. Their importance has surpassed the local scope of the Kornati Islands.

The period of permanent population lasted from the Neolithic to the 10th century AD, and after the interruption in the 10th century, the period of temporary or periodical population has continued to the present day. Both periods were interrupted by shorter intervals of population of opposite characteristics. The interruption of permanent population temporally coincided with the glacio-eustatic rising of sea level. At that time the largest and longest island of Kornat gradually separated from the island of Dugi otok at the place of Velika Proversa. Breaking of the primeval island enabled the transversal sailing from the open into the internal sea. It was the time of the rise of Venice and beginning of its conquest of Dalmatia.

In the historical scope permanent population implied the the Illyrian (Liburnians), Roman and Byzantine periods. Each of them had its specific economic features and priorities, and in that way different characteristics of population.

The Illyrian period was characterised by an autarkic economy in two separated spatial unities: one in the economic sphere of the islands of Kornat and Dugi otok, and the other on the island of Žut. The main characteristic of management was a combined economy with cattle raising, fishing, agriculture and piracy. A dispersed population prevailed, and it was concentrated by hill-forts, especially around Tarac on the island of Kornat and in Grbe on the island of Žut. There was no economic centre. The landscape with the prevailing karst pastures was similar to that of the present day with significantly more degraded Mediterranean forest vegetation because of goat raising.

The Roman period lasted from the 1st to the 6th century. Reduced (or disappeared) autochthonous population of the Kornati islands was completely subordinate to the economic interests of Rome. The Roman villa in Mala Proversa became the economic centre. A new political and economic formation transformed the whole Kornati Islands into a unique economic zone with its products (fish, small stock) included into the commercial system of Rome. A more intensive economic exploitation caused degradation of woody vegetation.

Contrary to Rome which ruled in the whole conquered area, Byzantium controlled this region from the points till the end of the 9th century. One such point was the area around Tarac on the island of Kornat. Its basic function was not economic exploitation of the whole Kornati Islands. Tarac was a selfreliant economic (supplying and repair) centre subordinate only to the needs of navigation on the outer sea between the North and South Adriatic. The economic sphere was made by the shallow sea of the Kornati Islands and Telašćica

together with the adjoining background (on the island of Kornati). There were the signs of dual population. The remnants of the old population with traces in two localities (Pod Selo) and of concentrated population with the characteristics of an organised settlement (basilica, waterfront, fort, graveyard).

The interruption of permanent population started when Byzantium tried to keep its control over this region by money, not arms. Among the "deserted towns" of the Zadar insular ring Konstantin Porfirogenet mentioned Kornat as Katautrebno. The direct causes of that occurrence were the emergence of a strong Croatian state and beginning of the fights against Venice for Dalmatia. In a limited sense, the reason were pitiless robberies in the Zadar insular area and insecurity of the Kornati Islands lying on the passage navigable for deepdrawing ships through Velika Proversa. The period of interruption of permanent population, i. e. of population vacuum, lasted from the demolition of the Byzantine basilica till the building of the small rural church in Tarac (from the 13th till the 14th century). In that time the Kornati Islands were without permanent population, but they were economically exploited from the settlements on the island of Dugi otok (Tilaga in Telašćica). They became greener, but with basic features of pastures (macchia and underbrush are the pasture for goats, and open rocky ground for sheep).

The period of temporary or periodical population of the Kornati Islands has been divided into 5 periods according to specific foci and ways of economic exploitation with various proprietary relations. Each of them was differently reflected in the landscape.

From the interruption of permanent population to the appearance of the inhabitants of the island of Murter on the territory of the Kornati Islands on 26 April 1627. In that period, a separated exploitation of land and local seas marked the population forms.

The Kornati land exploitation was characterised by hiring out the whole islands as pastures and latifundium way of cattle raising, then by salt panning (on the island of Lavska and in Šipnata on the island of Kornat during the 14th and 15th centuries) and stone-pits (the islet of Tremul, etc.).

There was a transfer from the traditional way of fishing in the shallow sea (to the depth of 20 m) with the fishing centre in Telašćica, to the deep sea (with use of light in 1532) with the centre on the islands of Jadra and Panitula by establishment of the fisherman's settlement Piškera with a fort, church and graveyard.

Contrary to the period of permanent population which was called the time of small folds because of family pasture of small troops (to 55 head of small stock), this was the time of big folds: the troops numbered to 250 head of small stock guarded by the shepherds mostly from the further hinterland. The total number of that period temporary inhabitants of the Kornati Islands, with great oscillations during the year, ranged from 188 to 206 (shepherds from 18 to 26, salt producers with families from 20 to 30 and fishermen about 150). All such inhabitants of the Kornati Islands were bound by contract to their jobs there for varying periods of time (1-10 years). The owners of the islands were at the same time the owners of the pastures and cattle. The main feature of the landscape were the open pasture lands without partition walls. It was the period of an intensive devastation of woody vegetation. The main reason for intensifying economy in that period was the appearance of the Turks in the immediate land background in the first third of the 15th century when the Venetian territory was reduced to a minimum.

From the appearance of the inhabitants of the island of Murter in 1627 till the first "kupovština" (buyings) in the second part of the 19th century. The basic cause of the Murterins' appearance on the Kornati Islands was a diminished existential area at the parent island of Murter because of the inflow of the runaways from the land interior. The average time passed till the appearance of the new temporary inhabitants (later owners) of the Kornati Islands from their coming to the island of Murter came to only 25.4 years. They came with their cattle and hired parts of the Islands for pasture. Unlike the population from the island of Dugi otok already linked to the Quaternary layers of the Kornati fields, the Murterins later accepted the tenantry obligations. By stabilisation of the Venetian border in Dalmatia the value of the Kornati Islands decreased, but the feudal restraint grew. In the new circumstances the earlier picture of the Kornati Islands started to change. In the exclusively fishing and cattle-raising area with open pasture lands agriculture became an increasingly important economic activity. First fences began to appear (protection from cattle) out of the Quaternary layers. Till 1810, olive was the most important plant of the Murter tenants on the Kornati Islands because it enabled them the shortest stay on the Islands. In contrast to that, on the Quaternary layers the main plant was wine grape (in possession of the tenants from the island of Dugi otok). By gradual domination of the wine grape cultivation (then the most conjuncture plant), the sojourn on the Kornati Islands became longer and longer. The calendar of agricultural works and distance of the Kornati Islands from the parent settlements of their users became the principal cause of periodical population. As the consequence of the change in agrarian activity the cattle fund changed too. The mixed raising of goats and sheep from the previous period was changed exclusively by sheep, which, in distinction from goats heavily jumped over the new fenced in cultivable areas. Sheep raising in that time caused a total devastation of the last patches of woody vegetation.

The Kornati Islands from the "kupovština" to the world economic crisis 1929-1930. Why and how did the inhabitants of the island of Murter succeed in becoming the owners of the majority (around 86 % of the whole

area) of the Kornati Islands instead of the inhabitants of the much closer populated islands (Žirje, Vrgada, Pašman and Kaprije)? Especially hard socio-economic circumstances on the over-populated parent island imposed the need for new agrarian areas, and the Kornati Islands were the only "free" uninhabited area. They could buy them, with a big mortgage, indeed, because by the enforcement of the land-owning law (Austria in 1852) on the basis of cadastral income, the earlier owners had to pay the land taxes bigger than their land incomes. The Kornati Islands were bought together ("kupovštine") on 4 occasions (in 1851, 1885, 1886 and 1896 for a total sum of 20,412 florins). According to the investment ratios of the participants, they were divided ("dilidbe") on 4 occasions (in 1864, 1885, 1887 and 1897). In that way the Kornati land of small value became "el dorado" to a Murter ploughman. What followed after the mentioned years was the most dramatic period in the history of the Kornati Islands and the island of Murter. Then the peasant "earned his own bread" for the first time and became a free man on his own land with all the risk of a new capitalistic economy. The Kornati Islands experienced a short "agrarian revolution" in wine-growing provoked by conjuncture of wine caused by the emergence of phylloxera in France (1870-1890). In the interval of thirty years (1896-1926) the total agrarian fund was nearly tripled, specifically on the cleared limestone land. However, in 1900, phylloxera destroyed the Kornati vineyards. Till then, the extension of cultivable land had been nearly exclusively designed for wine-growing, after that, for growing olives. As cattle raising was an equal component of economy, and the number of the divided lands of the Kornati Islands and the island of Žut pretty large, in that short period of about thirty years, the Kornati landscape changed its physiognomy. The open pasture lands were criss-crossed by more than 95 km long boundary drystone walls. According to purpose, there were 18 types of the walls built using dry construction on the Kornati Islands. By their appearance the Islands became just the same as today. A gradual stabilisation of political circumstances and changes in economic exploitation caused the "moving" of dwellings from the hidden land interior to the coast. The way of life on the properties over 40 km apart essentially influenced biological and social characteristics of the population. With building of the fish cannery in Sali on the island of Dugi otok it became the fishing centre of the Kornati local seas.

The Kornati Islands from 1930 till the coming of tourism. It is not possible to define the coming of tourism precisely because at the beginning it was the continuation of modest tourist activities of the settlements Murter and Sali (between 1950 and 1955). The basic characteristic of that time was a general economic lethargy. The population used and cultivated the areas provided by previous generations. Cattle raising of a decreased intensity was also a component of the economy. The extension of the cultivable land was insignificant (around 6.0%). By family divisions previous large properties became smaller and smaller, and the number of the users increased. After the Second World War the inhabitants of the Kornati Islands began to look for the sources of income in the "elegant civil-service employments" out of the Kornati Islands. The loss of the most vital population in the war made the whole picture of the Kornati Islands even sadder. The interest for the Islands nearly disappeared, they were called a desert, and few, mostly older people who stayed there for a longer time were considered a lower class of population, often exposed to ridicule. An age-old economic connection of the Kornati Islands with the island of Dugi otok, except the extreme parts in the north-west, was broken. The most valuable agrarian areas, formerly under the vineyards, remained neglected. The Kornati local seas remained without its centre. The coming and increasingly frequent use of the marine engine made the Kornati Islands closer, and the question of a more permanent periodical population became progressively irrelevant. According to the data of the official state censuses, the Kornati Islands were stated as populated in 1880 (47 inhabitants), in 1890 (32 inhabitants), in 1910 (92 inhabitants), in 1931 (313 inhabitants), in 1991 (3 inhabitants) and in 2001 (7 inhabitants). The following years were quoted as without population: 1857, 1869, 1921, 1948, 1953, 1961, 1971 and 1981.

The Kornati Islands since the coming of tourism to the present day. Neither the people nor the area were ready to accept what the time had brought along. Overnight the Kornati "desert" turned into a "gold mine", which began to be exploited to the best of the inhabitants ability. So everybody took out of that "virgin" area as much as he could. The basic traditional economic activities (agriculture, cattle raising) were replaced with an economy without hoe and sweat. Two short periods can be distinguished: the first one till the establishment of the National Park Kornati (in 1980), and the second one after that. In the first period a modest economic basis of the owners made a series of contents which degraded the area with their primitive solutions, and in the second one the government intervention tried to bring order. In both cases, in spite of the regional plans, a far-reaching protection of the overall Kornati region failed to occur. Basically, it all came down to the restrictive measures which would prevent an uncontrolled devastation and degradation of the Islands. By inconsistent realisation of protection, especially by building of two marinas, no one knew who was right and who was wrong. The interests of the actual owners and government came into conflict. By a compromise decision the whole insular area was divided into three categories: the National Park Kornati, the National Park Telašćica and the rest, with different criteria of protection. Nowadays people live on the Kornati Islands temporarily, i. e. as long as they pick olives or accept tourists in the framework of private accommodation.

The value of the Kornati Islands does not arise from their economic productivity, but from a series of unique characteristics of a region situated in the heart of Europe. However, uniqueness is a relative notion subject to the changes in the course of time. Globalisation makes the delicate balance between uniqueness and prosaicism increasingly fragile. By profanation of the Kornati Islands selective tourism can easily transform this precious area into a secondary attraction, just worth mentioning.

Primijeno (Received): 20-6-1999

Prihvaćeno (Accepted): 28-1-2002